MONUMENTEN INVENTARISATIE PROJECT

GEMEENTE OUDEWATER

Drs. B.H.H.M. Giesen-Geurts
Drs. M. Kooiman

c PROVINCIE UTRECHT DIENST RUIMTE EN GROEN 1990

VOORWOORD

Voor U ligt het rapport betreffende de gemeente Oudewater van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Mede dankzij de inbreng van de gemeente Oudewater en vele van haar inwoners treft U in dit rapport een schat aan gegevens over gebouwen, gebieden en andere cultuurhistorisch waardevolle elementen aan.

Het Monumenten Inventarisatie Project is een initiatief van de rijksoverheid om binnen een korte periode (1987-1992) een landelijk overzicht te verkrijgen van de jongere bouwkunst en stedebouw tussen 1850 en 1940. De uitvoering van dit project is in handen gelegd van de provincies en de vier grote steden. De Provincie Utrecht heeft een aanzienlijke bijdrage geleverd aan het M.I.P. door ook de oudere bouwkunst van vóór 1850 te inventariseren volgens de standaard-methodiek. Op deze wijze kan een complete en geautomatiseerde databank van alle cultuurhistorisch waardevolle elementen opgebouwd worden.

De breed opgezette inventarisatie per gemeente dient als basis voor een nadere selectie ten behoeve van plaatsing op de rijksmonumentenlijst, een procedure die na 1992 zal gaan plaats vinden.

In meer algemene zin vormt het M.I.P. een uitgangspunt voor het beleid van de drie overheden ten aanzien van monumentenzorg, stadsvernieuwing en ruimtelijke ordening. Het kan dienen als materiaal voor publicaties in zowel toeristische als wetenschappelijke sfeer. Zeker niet in de laatste plaats, kan dit onderzoek bijdragen aan de kennis van en de waardering voor ons cultureel erfgoed.

J. Hoekstra,
lid van Gedeputeerde Staten
van Utrecht.

INHOUDSOPGAVE

Verantwoording 5

DEEL A
BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 7

1 Inleiding 9

2 Bodemgesteldheid en afwatering 10

3 Occupatie en ruimtelijke ontwikkeling tot 1850 12
3.1 Vroege bewoning 12
3.2 Middeleeuwse ontginning 12
3.3 Grondgebruik 13
3.4 Infrastructuur 15
3.4.1 Landwegen 15
3.4.2 Waterwegen en waterbeheersing 15
3.4.3 Militaire infrastructuur 17
3.5 Nederzettingen 18
3.5.1 Oudewater 18
3.5.2 Verspreide bebouwing 21

4 Ruimtelijke ontwikkeling 1850-1940 24
4.1 Ruimtelijke structuur omstreeks 1850 24
4.2 Grondgebruik 26
4.3 Infrastructuur 26
4.3.1 Land- en waterwegen 26
4.3.2 Afwatering 26
4.4 Nederzettingen 27
4.4.1 Oudewater 27
4.4.2 Verspreide bebouwing 28

5 Recente ruimtelijke ontwikkelingen 29

DEEL B INVENTARISATIE 31

1 Stedebouwkundige typologie 33
1.1 Gebieden binnen de bebouwde kom 33
1.1.1 Stadskern vóór 1850: Oudewater 33
1.1.2 Stedelijk ingericht gebied 1850-1940: Utrechtsestraatweg 37
1.2 Gebieden buiten de bebouwde kom 37
1.2.1 Boerderijstroken vóór 1850 37

2 Gebieden met bijzondere waarden 45
2.1 Inleiding 45
2.2 Inventarisatie van gebieden met bijzondere waarden in de gemeente Oudewater 47

3 Archeologische terreinen en historisch-landschappelijke elementen en structuren 60

3.1 Archeologische terreinen 60
3.2 Historisch-landschappelijke elementen en structuren 60

4 Overzicht van de bebouwing 61
4.1 Verdedigingswerken, zaken en gebouwen met een militair karakter 61
4.2 Bruggen, sluizen en andere weg- en waterbouwkundige werken en derzelver hulpmiddelen 61
4.3 Voorwerpen op velden, pleinen en straten 62
4.4 Gebouwen voor het lands-, gewestelijk en plaatselijk bestuur 63
4.5 Kerkelijke gebouwen en bijzondere onderdelen daarvan, alsmede woningen voor kerkelijke functionarissen 63
4.6 Uitvaartcentra en begraafplaatsen 64
4.7 Handels- en kantoorgebouwen en gebouwen voor transport en opslag 65
4.8 Gebouwen van liefdadigheid, gezondheidszorg, wetenschap en cultuur 66
4.9 Gebouwen voor sport, recreatie, vereniging, vergadering en horeca 67
4.10 Kastelen, landhuizen, buitenplaatsen, historische parken en tuinen en daarbij behorende bijgebouwen en objecten 68
4.11 Woningen en woningbouwcomplexen 68
4.12 Boerderijen 71
4.13 Bedrijfsgebouwen 74

5 Inventarisatie van bouwkundige objecten 76
5.1 Systematiek 76
5.2 Objectinventarisatie 79

LITERATUUR 790

BIJLAGEN 794

1 Lijst van architecten 796

2 Adres, bouwtype en waardering 798

3 Kaarten

VERANTWOORDING

Dit rapport verschijnt in het kader van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht. Het betreft de gemeente Oudewater, die deel uitmaakt van het Rivierkleigebied.

De opzet, indeling en gevolgde methodiek zijn in globale zin conform de richtlijnen, die door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg zijn opgesteld. Op enkele punten is er sprake van een aanvulling of uitbreiding. Zo is er relatief meer aandacht besteed aan de occupatie en de ruimtelijke ontwikkeling in de periode vóór 1850. Een vergelijkbare uitbreiding betreft de objectinventarisatie zelf. De inventarisatie behelst ook de beschrijving en documentatie van cultuurhistorisch waardevolle objecten uit de periode vóór 1850, inclusief de reeds beschermde monumenten.

Het rapport bestaat uit twee delen: deel A geeft een beschrijving van de historisch-ruimtelijke ontwikkeling in drie perioden (vóór 1850, 1850-1940, 1940-heden) en deel B bevat de eigenlijke inventarisatie. Hoofdmoot van deel B vormt de objectinventarisatie. Daaraan voorafgaand worden achtereenvolgens beschreven de stedebouwkundige typologie, de gebieden met bijzondere waarden, de archeologische terreinen (volgens opgave R.O.B.) en de bouwkundige typologie.

Als bijlage treft U aan een alfabetische adressenlijst van alle opgenomen objecten, zowel die van vóór 1850 als die uit de periode 1850-1940, inclusief de reeds beschermde rijksmonumenten. Bij ieder adres is het bouwtype vermeld alsmede een voorselectie in drie categorieën. Op basis van een aantal criteria is aan het M.I.P. deze nadere selectie toegevoegd om binnen de brede inventarisatie een gedifferentieerd monumentenbeleid te kunnen ontwikkelen: categorie 1 bevat de meest waardevolle panden en kan uitgangspunt vormen voor de selectie op rijksniveau. Tevens zijn dit de potentiële gemeentelijke monumenten, die aangevuld kunnen worden met objecten uit categorie 2, zeker wanneer deze zich in de 'gebieden met bijzondere waarden' bevinden. Categorie 3 bevat de objecten die enige cultuurhistorische waarde bezitten en van ondersteunende betekenis zijn, met name binnen de genoemde gebieden. Deze objecten zijn niet 'zwaar' genoeg voor een stringente bescherming maar dienen eerder betrokken te worden bij het ruimtelijk ordeningsbeleid en het welstandstoezicht.

Tot slot. In het bijzonder wil ik H. Rutten en B. Feis van de Werkgroep Behoud Lopikerwaard danken voor de organisatie van de bewoners-enquête en het waardevolle commentaar op het onderzoek.

Drs. R.K.M. Blijdenstijn,

Projectleider M.I.P.,
Provincie Utrecht.

DEEL A BESCHRIJVING VAN DE HISTORISCH-RUIMTELIJKE ONTWIKKELING

1 INLEIDING

De gemeente Oudewater, gedeeltelijk in de Lopikerwaard en gedeeltelijk in het gebied ten noorden van de Hollandse IJssel gelegen, behoort tot de regio 'Rivierkleigebied' van het Monumenten Inventarisatie Project in de provincie Utrecht (afb. 1).

Binnen de gemeente liggen de stad Oudewater en de boerderijstroken Hoenkoop, Hekendorp, Papekop, Diemerbroek en Ruigeweide. Willeskop en Snelrewaard liggen gedeeltelijk binnen de gemeente.

De gemeente Oudewater is na de Franse tijd gevormd uit de bestuurlijke en juridische territoria (gerechten) van de stad Oudewater en enkele omringende dorpen. In 1970 werd Hoenkoop bij Oudewater gevoegd, de gehele gemeente ging over van de provicie Zuid Holland naar de provincie Utrecht.

Met de gemeentelijke herindeling in het westelijk deel van de provincie Utrecht annex wijziging van de provinciegrens Utrecht-Noord Holland en Utrecht-Zuid Holland per 1 januari 1989 werden delen van Willeskop, Snelrewaard en Driebruggen bij Oudewater gevoegd.

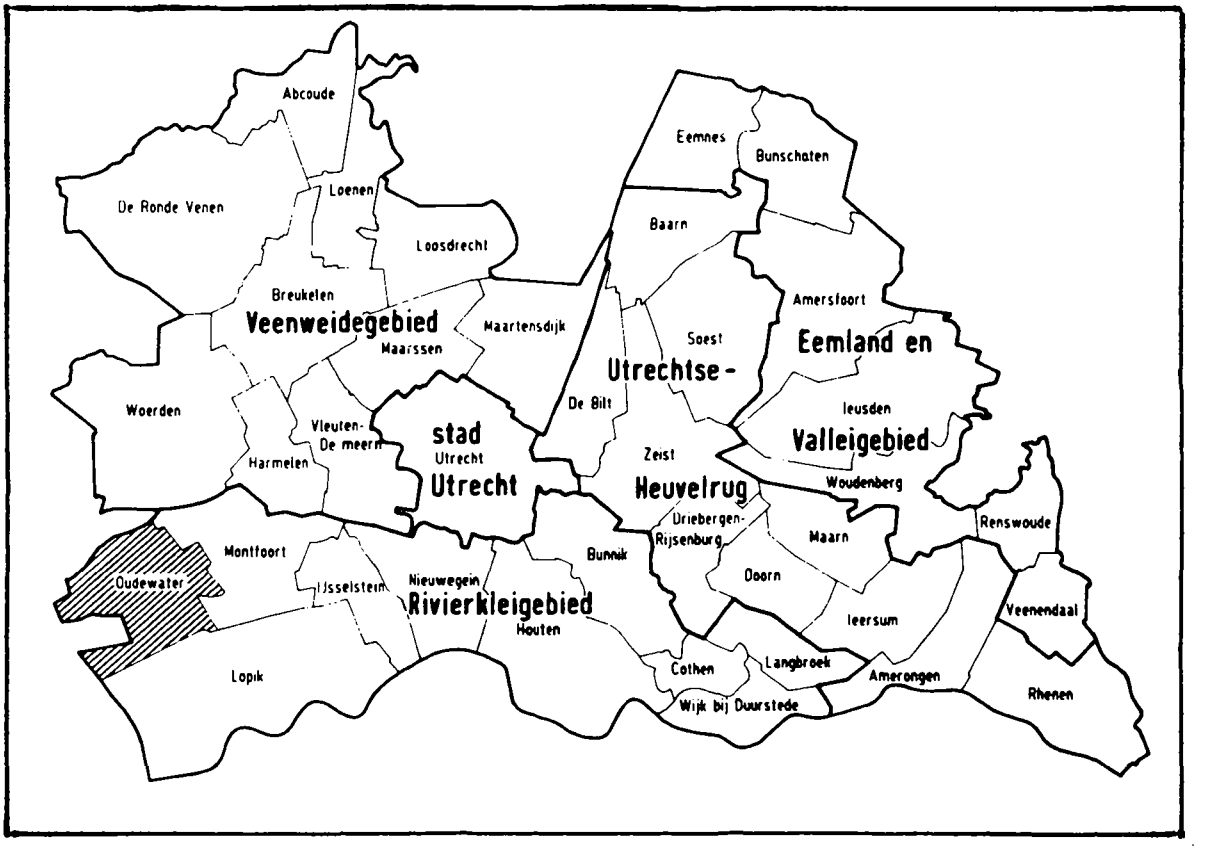

Afb. 1. Gebiedsindeling van het M.I.P. provincie Utrecht.

2 BODEMGESTELDHEID EN AFWATERING

Het grondgebied van Oudewater ligt in een overgangszone van het rivierengebied naar de Hollands-Utrechtse veenvlakte. De rivierafzettingen, die behoren tot de afzettingen van het stroomstelsel van de Rijn, dateren uit de meest recente geologische periode, het Holoceen (afb. 2).

In de loop der tijden heeft de oer-Rijn haar bedding een aantal malen verlegd. Daardoor is een ingewikkeld patroon van elkaar ten dele bedekkende afzettingen ontstaan. De Hollandse IJssel maakt deel uit van het meest recente, zogenaamde Krimpense stroomstelsel, de Lange Linschoten behoort tot het daaraan voorafgaande Linschotense stroomstelsel. De hoofdstroom van dit stelsel, de Linschotenstroom volgde vanaf Wijk bij Duurstede ongeveer de huidige Boven-Lek, de Hagesteinse stroomrug, de Boven-Hollandse IJssel en de Linschoten-rug en kwam bij Woerden weer in de hoofdstroom van de Rijn terecht. Bij het begin van de jaartelling was de Linschotenstroom al ver verland, het overgrote deel van het rivierwater volgde vanaf Linschoten al geruime tijd de Lange Linschoten en de huidige loop van de Hollandse IJssel beneden Oudewater. In de tweede eeuw of iets later is het deel van de IJssel tussen Montfoort en Oudewater ontstaan.

De afzettingen van de diverse stroomstelsels bestaan voor het grootste deel uit oeverwallen, stroomruggen en komgronden. De oeverwallen en stroomruggen zijn ontstaan doordat in periodes van hoge waterstand grof (zandig of zavelig) materiaal dichtbij de bedding werd afgezet. Het fijnere (kleiige) materiaal werd verder weg afgezet in de kommen (afb. 3). Stroomrugen hebben een goede ontwatering en zijn vanouds in gebruik als akkerland. De komgronden zijn opgebouwd uit zware ondoorlatende klei en waren weinig geschikt als cultuurgrond.

Het gebied ten noorden van de Hollandse IJssel behoort tot de Boezem van Woerden en watert af op de Oude Rijn, het gebied in de Lopikerwaard behoort tot de afwateringseenheid Gekanaliseerde Hollandse IJssel en watert op die rivier af.

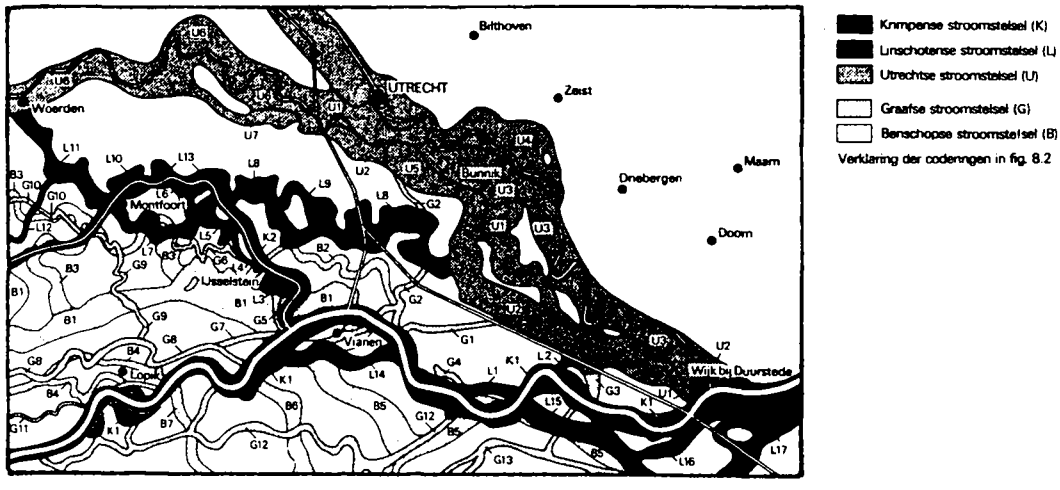

Afb. 2. Stroomstelsels en stroomgordels in het Rivierkleigebied. (uit: Berendsen, 1982)

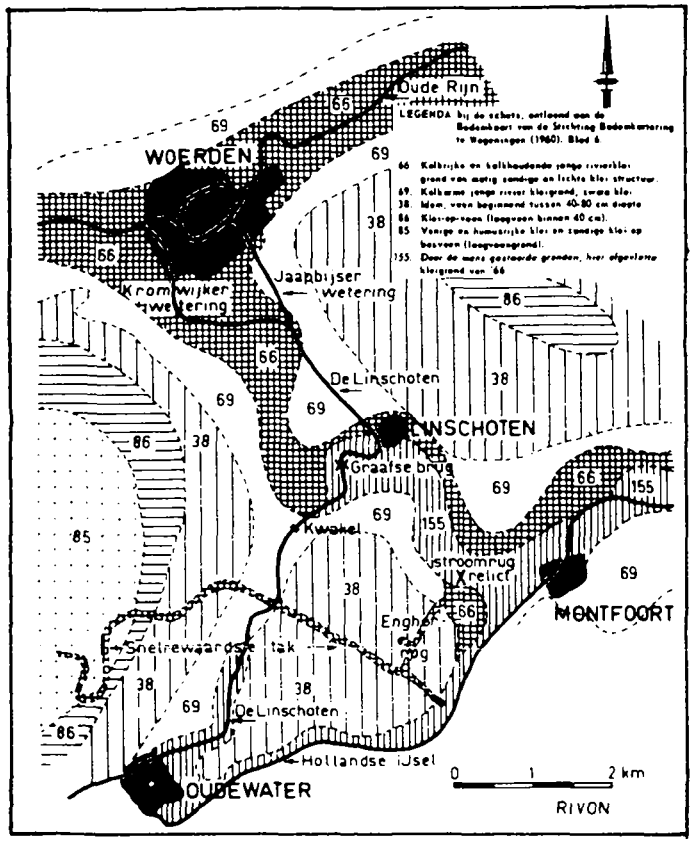

Afb. 3. De bodem ten noorden van Oudewater (uit: Sprokkelingen etc., 1978)

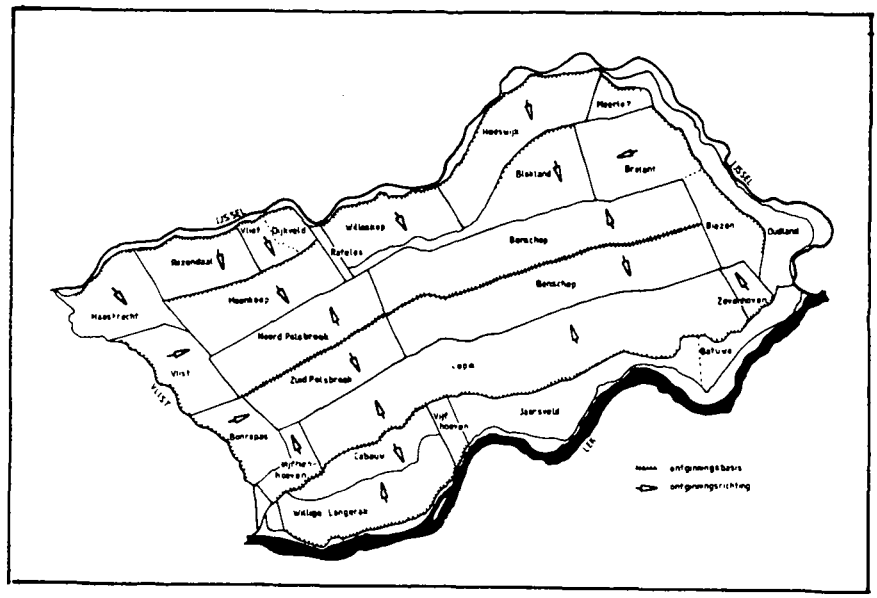

Afb. 4. Ontginningen in de Lopikerwaard.

3 OCCUPATIE EN RUIMTELIJKE ONTWIKKELING TOT 1850

3.1 VROEGE BEWONING

Zowel in de Lopikerwaard als in het gebied ten noorden van de Hollandse IJssel zijn tot nu toe slechts enkele sporen van vóór- en vroeghistorische bewoning aangetroffen.

Mogelijk wijst het kleine aantal vondsten op een toenmalige schaarse bewoning in beide gebieden. Bewoningssporen kunnen echter ook door latere afzettingen bedekt zijn of ten gevolge van erosie zijn verdwenen.

In de Lopikerwaard zijn enkele vondsten uit de Romeinse Tijd gedaan, die wijzen op bewoning in de tweede eeuw van de jaartelling. De bewoning werd afgebroken in het tweede kwart van de derde eeuw, vermoedelijk ten gevolge van invallen van Germaanse stammen.

Uit de Merovingische Tijd (400-650) zijn geen vondsten bekend, wel uit de daaropvolgende Karolingische Tijd (650-900). Bewoning vond plaats op de oeverafzettingen van de rivieren Lek, IJssel en Linschoten.

Binnen de gemmente Oudewater zijn overigens geen bewoningssporen aangetroffen van vóór de late Middeleeuwen (zie deel B, 3.1).

Pas in de periode waarin de Lopikerwaard en de omringende gebieden (het Utrechts-Hollandse veen- en klei-op-veengebied) ontgonnen werden, tussen de elfde en de veertiende eeuw, raakte ook het Oudewaterse gebied bewoond. Toch is een eerdere bewoning op de oeverwallen van IJssel en Linschoten niet geheel uit te sluiten.

3.2 ONTGINNING

De Utrechtse bisschop had als landsheer de beschikkingsmacht over de wildernissen in westelijk Utrecht, terwijl de beide hoofdkerken door schenking in het bezit waren gekomen van grote delen van het gebied. Op initiatief van de bisschop en de beide kerken kwam de uitgifte van de wildernissen tot stand door middel van zogenaamde cope-contracten. In het aangrenzende deel van Holland gingen de Hollandse graven op dezelfde manier te werk, waardoor het gehele veen- en klei-op-veengebied in cultuur gebracht werd.

De te ontginnen gronden werden niet uitgegeven aan individuele ontginners, maar aan georganiseerde groepen (bloedverwanten of door een ondernemer,de zogenaamde locator, georganiseerd).

Anders dan tot dan toe gebruikelijk werd de achtergrens van de ontginning bij de aanvang vastgesteld. De standaarddiepte bedroeg zes voorling, ongeveer 1250 meter. Waar deze diepte niet toegepast kon worden, vanwege de nabijheid van een al ontgonnen blok, vond aanpassing aan de situatie plaats (zie bijvoorbeeld Blokland, afb. 4). Voor de breedte van de ontginningshoeven werd, eveneens waar mogelijk, een standaardmaat van 30 roeden, 95-115 meter, gehanteerd.

De ontginningen werden vanaf een bestaande of nieuw gegraven waterloop ter hand genomen. Zij- en achterkaden werden opgeworpen om het water van aangrenzende ontginningen te weren. Vanaf de ontginningsbasis werden de hoeven uitgezet, de boerderijen verrezen op de kop van de kavels, zodat langgerekte nederzettingen (boerderijlinten) ontstonden.

Binnen de huidige gemeente Oudewater ligt een aantal cope-ontginningen (geheel of voor een deel). In het gebied ten noorden van de IJssel: Hekendorp, Ruige Weide, Papekop, Diemerbroek, Noord- en Zuid Linschoten en Snelrewaard, in de Lopikerwaard: Rozendaal, Vliet en Dijkveld, Rateles, Hoenkoop, Willeskop en Blokland (afb. 5). Papekop is een voorbeeld van een regelmatige cope-ontginning met een diepte van 6 voorling. De ontginning met als basis de Papekopperdijk heeft plaats gevonden vóór de dertiende eeuw. Hekendorp, eveneens vóór de dertiende eeuw tot stand gekomen, is ontgonnen vanaf de IJsseloever. De ontginningsdiepte fluctueert binnen de 6 voorling-marges van 1250-1375 meter. Vermoedelijk ressorteerde de eerste nederzetting ter plaatse van Oudewater aanvankelijk onder Hekendorp. De achtergrens van het ontginningsblok volgt globaal de IJssel en heeft in het midden van de dertiende eeuw gediend als ontginningsbasis voor Ruige Weide. Snelrewaard is weer ontgonnen vanaf de IJsseloever, vermoedelijk vóór de dertiende eeuw, Linschoten, in noordelijke en zuidelijke richting, vanuit de Lange Linschoten ontgonnen, dateert uit dezelfde tijd. Diemerbroek, naar twee kanten ontgonnen vanuit de (gegraven) Diemerbroekerwetering, is wellicht van wat later datum (zie Van der Linden, 1956, m.n. p. 296, p. 312).

In het gebied ten zuiden van de IJssel is, vermoedelijk op het eind van de elfde eeuw, Willeskop ontgonnen, met de rivieroever als ontginningsbasis. De ontginning heeft over de gehele lengte een diepte van ongeveer 1350 meter, dus is iets dieper dan de standaardmaat. Ook Rozendaal, Vliet en Dijkveld zijn vanaf de rivieroever ontgonnen, in de twaalfde of dertiende eeuw. De achterkade van beide ontginningen heeft in een wat later stadium gediend als ontginningsbasis voor Hoenkoop. Rateles is een langgerekte restontginning tussen Willeskop in het oosten en Hoenkoop, Dijkveld en Vliet in het westen. Ook Blokland is een restontginning, tussen Willeskop in het noorden en Benschop in het zuiden. Vóór 1282 was deze ontginning, die overigens maar voor een klein deel in de huidige gemeente Oudewater ligt, voltooid (Den Uyl, 1960-1963, p. 270).

3.3 GRONDGEBRUIK

In de periode volgend op de ontginningen is de grond hoofdzakelijk als akkerland in gebruik genomen. Als gevolg van inklinking en oxydatie was akkerbouw op den duur niet meer goed mogelijk (het maaiveld kwam steeds te dicht boven het grondwater te liggen), en verschoof het accent naar de veeteelt. Op zeer drassige gronden werden grienden aangelegd.

Rond 1500 werd de teelt van haver en hennep belangrijk. Het hoogtepunt van de hennepteelt lag in de zeventiende eeuw, toen handel en scheepvaart bloeiden en de vraag naar touw dus groot

was. De teelt vond plaats op kleine, smalle akkers die zwaar bemest moesten worden. De stengels van de planten werden na de oogst in sloten 'geroot'. Vervolgens werd van de vezels touw gemaakt in de steden rond de Lopikerwaard, met name in Oudewater en Montfoort (zie hieronder).

In de tweede helft van de achttiende eeuw vond een vergroting plaats van de veestapel. In de boerderijbouw uitte deze ontwikkeling zich in het dwars uitbouwen van de boerderijen met een gedeelte voor boter- en kaasbereiding.

Een voorbeeld van het grondgebruik: in 1789 was van de 684 morgen (1 morgen=0,8 ha) die Hoenkoop groot was het grootste deel in gebruik als wei- en hooiland, ruim 20 morgen was in gebruik als zaailand, voornamelijk voor de hennepteelt (Boon, 1970, p. 12).

Aan de hennepteelt kwam in de tweede helft van de negentiende eeuw een eind. De vraag naar scheepstouw nam sterk af met de opkomst van de stoomvaart, er werd meer en meer goedkope hennep geïmporteerd, en er kwamen vervangende materialen als manilla en sisal op de markt.

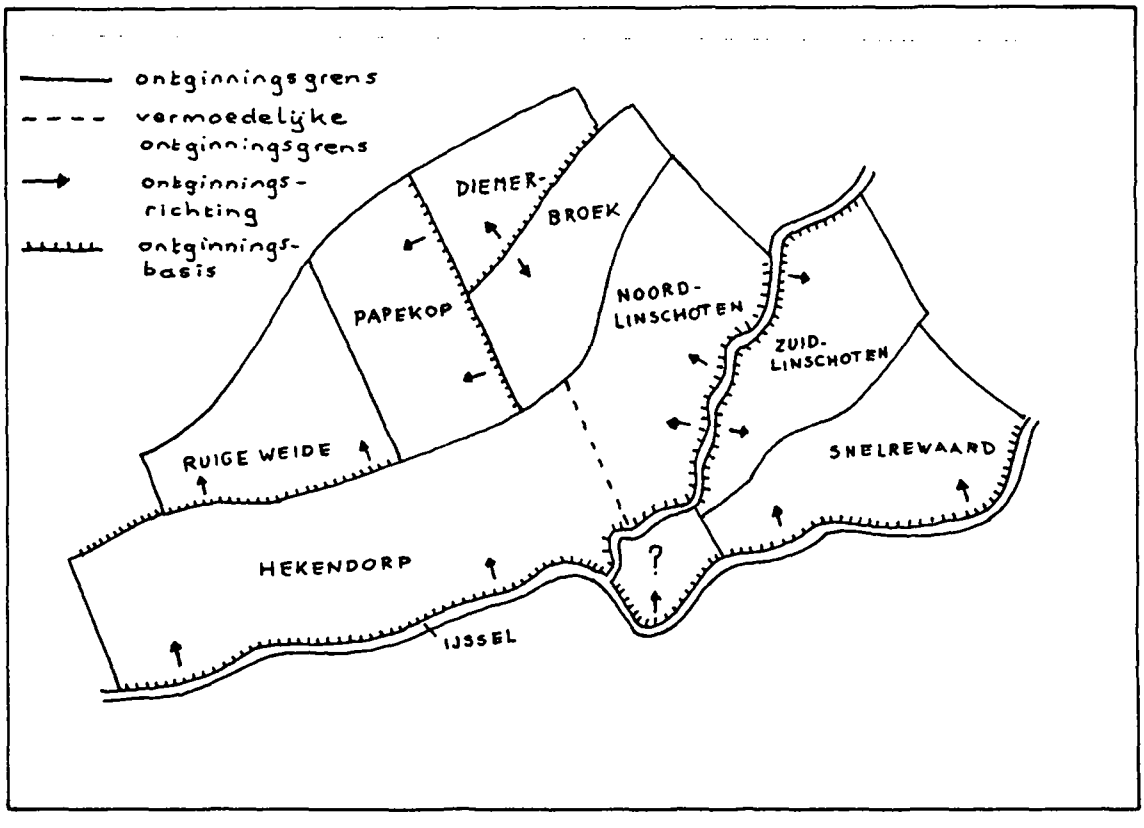

Afb. 5. Ontginningen in het gebied ten noorden van de Hollandse IJssel.

3.4 INFRASTRUCTUUR

3.4.1 Landwegen

Voor een groot deel maakt het wegenpatroon deel uit van de met de cope-ontginningen samenhangende, min of meer rechthoekige verkavelingsstructuur. Een uitzondering hierop, door hun meer grillige beloop, vormen de dijken en kaden lang de IJssel en de Lange Linschoten en de daaraan evenwijdijge achterkaden. Naar hun functie kunnen de wegen in de cope-ontginningen in vier groepen worden onderscheiden: voorwegen, achterwegen, uitwegen en tiendwegen. Voorwegen of voordijken liggen langs de weteringen, die als ontginningsbasis dienst deden, bijvoorbeeld de Papekopperdijk langs de Kerkwetering. Achterwegen of achterdijken werden aangelegd langs de achterwetering en/of langs de zijkaden, bijvoorbeeld de Papekopperkade, achterkade van Papekop en zijkade van Ruige Weide. Opwegen, uitwegen, stegen, en kerkepaden liepen evenwijdig met de scheisloten. Ze vormden de verbindingen tussen de ontginningen, aan weerszijden van de achterkaden. Tenslotte de tiendwegen, aangelegd op enige afstand evenwijdig aan de voorwegen, die waarschijnlijk de functie van kwelkaden vervulden, bijvoorbeeld de Tiendweg in de polder Vliet en Dijkveld.

3.4.2 Waterwegen en waterbeheersing

De IJssel was in 1150 mogelijk al geheel bedijkt. Na de afdamming in 1285 aan de Lek bij het Klaphek bestond er nog maar weinig overstromingsgevaar voor het aan de rivier grenzende land. De dijken langs de rivier konden dan ook laag blijven. Toch was het in de zeventiende eeuw nodig de Zuid-IJsseldijk in goede staat te brengen, omdat bij doorbraak van de Lekdijk Bovendams het water, vanuit noordelijke richting, door de IJsseldijk kon breken.

Direct langs de rivier werden op een aantal plaatsen, met name aan de zuidzijde, kaden aangelegd. Door ophoging werden de kaden geleidelijk hoger dan de achterliggende IJsseldijken en kwamen als de eigenlijke waterkering te functioneren.

Ook ter weerszijde van de Lange Linschoten zijn kaden aangelegd.

Na de afdamming in 1285 begon de IJssel te verzanden, wat vooral voor de scheepvaart en de afwatering op de rivier problemen gaf. Herhaaldelijk werden verdiepingswerken uitgevoerd, onder andere in 1485 bij Gouda, Montfoort en IJsselstein. Tevens werden plannen voor kanalisatie gemaakt, tot uitvoering kwam het echter niet.

De gebieden in de Lopikerwaard, die langs de IJssel lagen waterden na de ontginning aanvankelijk direct op de rivier af. Als gevolg van de maaiveldverlaging, die de ingebruikname van de grond met zich mee bracht, verliep de afwatering echter steeds moeizamer. Ter verbetering werden weteringen aangelegd die het water naar de rivier leidden en daar door middel van een sluis afvoerden. Voor de afwatering van Willeskop werd vóór 1296 de Tiendwegwetering aangelegd, die het water naar de noordwesthoek van de polder bracht. Daar werd door middel van de

Bralandersluis, waar ook Blokland gebruik van maakte, op de IJssel geloosd. In de onmiddellijke nabijheid werd de sluis voor de uitwatering van Rateles en Benschop gelegd.

De afwatering van Hoenkoop geschiedde via de Voorwetering door Rozendaal (buiten de huidige gemeente), later via de Schoolvliet, die ook de afwatering van Vliet en Dijkveld regelde.

Ondanks het aanleggen van weteringen bleef de afwatering problematisch, het proces van inklinking werd zelfs door de verbeterde afwatering versterkt. Bovendien verliep de afwatering op de verzandende IJssel steeds moeizamer. De introductie van de windwatermolen tegen het eind van de vijftiende eeuw betekende echter een grote vooruitgang, in samenhang met de vorming van boezems. Met windmolens werd het water van één of meer polders op de boezem gemalen en vervolgens bij laag water via een sluis op de rivier geloosd. Voorbeelden zijn de boezem van Willeskop en Blokland, die gemeen lag met die van Benschop, en de boezem van Vliet en Dijkveld (afb. 6).

Bij Willeskop werd rond 1485 windbemaling toegepast in de westelijke boezem bij Rateles voor de polders van Willeskop en Blokland, ook Hekendorp ging in die zelfde tijd over op windbemaling. De molen werd gebouwd aan de Voorwetering. Wanneer Vliet en Dijkveld over zijn gegaan op windbemaling is niet bekend, vermoedelijk in dezelfde periode.

Aan het eind van de zestiende eeuw bleek de bemaling niet meer afdoende te zijn en begon men over te gaan op tweetrapsbemaling. De boezem van Willeskop en Blokland, met die van Benschop ernaast, werd in 1626 van tweetrapsbemaling voorzien, die van Hoenkoop in 1638.

Ook het gebied ten noorden van de IJssel waterde in eerste instantie direct of via de Lange Linschoten af op de rivier, en later met behulp van een stelsel van weteringen. Na de afdamming van de IJssel profiteerde men aanvankelijk van de lagere waterstanden: de afwatering werd vergemakkelijkt. Dit leidde ertoe dat een aantal polders, tussen de Oude Rijn en de IJssel, behorend tot het Groot Waterschap Woerden, hun afwatering verlegden van de Oude Rijn naar de IJssel. In 1366 legde het Groot Waterschap verbindingskanalen aan tussen beide rivieren: de Enkele en de Dubbele Wiericke. Het jaar daarop werd een overeenkomst gesloten met Oudewater om in de Lange Linschoten, die als derde verbinding fungeerde, een sluis te leggen binnen de stad. Het grootste deel van de Lange Linschoten in Oudewater, de Haven genaamd, kwam op die manier tussen de sluis en de IJssel te liggen. Tot 1719, toen in de Romeynsbrug een keersluis gelegd werd, stond de Haven in open verbinding met de rivier.

Als gevolg van de verlanding van de IJssel kon de afwatering op de rivier op den duur niet meer gehandhaafd worden. Ook het inzetten van windmolens kon de problemen niet verhelpen, en de afwatering, ook van polders die vóór 1366 op de IJssel geloosd hadden, werd weer op de Oude Rijn gericht. Noord Linschoten ging terug in 1595, Snelrewaard, Zuid Linschoten, e.o. tussen 1607 en 1612, Papekop en Diemerbroek, met inbegrip van Klein Hekendorp, en Ruige Weide in 1612. Eén van de laatste polders die overgingen, was de Hekendorpsche Polder in 1815. Tot die tijd had men door verhoging van de boezemkaden en door middel van tweetrapsbemaling het water op de IJssel geloosd.

3.4.3 Militaire infrastructuur

Reeds in de zestiende eeuw werd in Nederland het principe van inundaties toegepast als defensief middel. Aanvankelijk richtte men zich op het gebied rondom de versterkte steden. De gedachte van een aaneengesloten waterlinie als doorlopende terreinhindernis kwam op in de zeventiende eeuw. In 1672 werd het leger van Lodewijk XIV tot staan gebracht door inwerkingtreding van de (Oude) Hollandse Waterlinie, die liep van Muiden via Schoonhoven naar Gorinchem. Hierbij kon onder meer de Lopikerwaard bijna volledig onder water worden gezet. In 1673 werd de linie versterkt en ging ook Oudewater er deel van uitmaken. Tijdens de Franse overheersing in het begin van de negentiende eeuw werd de grondslag gelegd voor een nieuw verdedigingsstelsel, de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Oudewater bleef buiten deze linie.

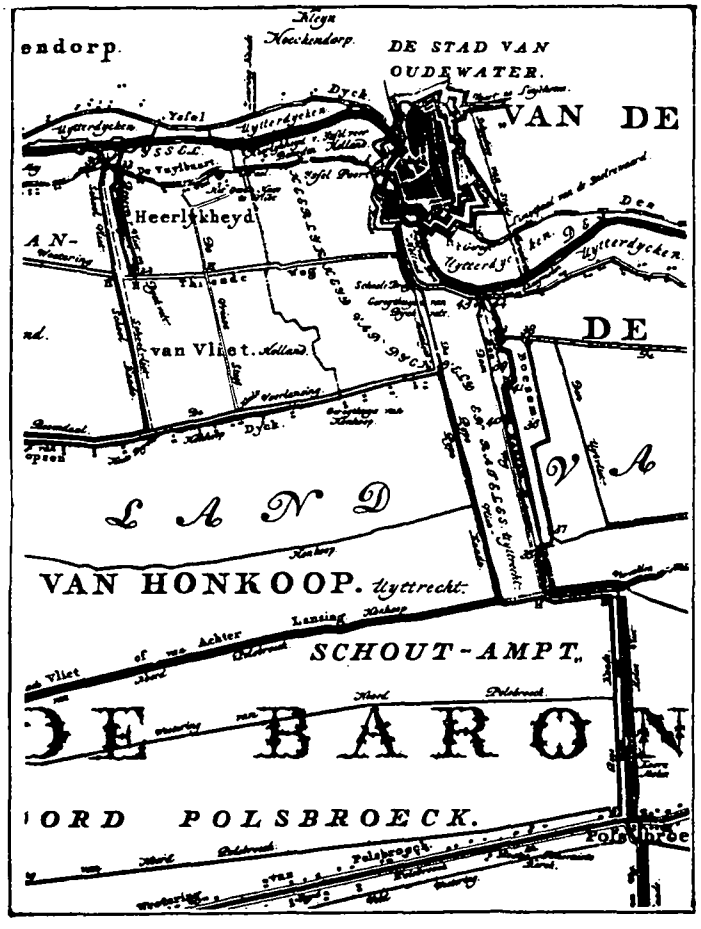

De uitwateringen nabij Oudewater, detail van Hattinga, Kaart van de Lopikerwaard, 1771. De uitwatering van Vliet en Dijkveld met 31) de Boezem, 32) de Vijzelmolen en 33) de sluis; (30) is de houten heul van Rozendaal).
De oostelijke uitwatering van Benschop en de uitwatering van Willeskop en Blokland met 34) de Achterboezem en 35) de Achtermolen van Benschop, 36) de Achterboezem van Willeskop en Blokland, 37) de achtkante Achtermolen van Blokland, 38) de Tiendwegmolen (achtkant) van Willeskop, 39) de Generale Voorboezem van Benschop, Willeskop en Blokland, 40) de Voormolen (Hogeboezem- of Dammolen) van Benschop, 41) de Voormolen en 42) de Peilmolen van Willeskop en Blokland, 43) de Benschoppersluis en 44) de Willeskoppersluis.

Afb. 6. De uitwateringen nabij Oudewater (uit: Den Uyl, dl. 2).

3.5 NEDERZETTINGEN

3.5.1 Oudewater

De nederzetting Oudewater is vermoedelijk aan het eind van de tiende eeuw ontstaan bij de uitmonding van de Lange Linschoten in de Hollandse IJssel. De wat hoger gelegen oeverafzettingen ter plaatse maakten bewoning mogelijk. De naam van de nederzetting is waarschijnlijk ontleend aan de naam 'het Oude Water', zoals de Lange Linschoten wellicht genoemd is na het belangrijk worden van het deel van de IJssel ten westen van Montfoort (Blok, 1977, p. 400).

Rond 1100 werd in de nederzetting een kerk gebouwd. Bij de restauratie van de huidige St. Michaëlskerk, die op dezelfde plaats staat, zijn van dit romaanse gebouw sporen aangetroffen.

De oudste vermelding van de nederzetting dateert van 1239 (Ovdewater). Stadsrechten kreeg Oudewater vermoedelijk in 1265 van de bisschop van Utrecht, Hendrik van Vianden. Vijftien jaar later werd de stad door zijn opvolger in onderpand gegeven aan de graaf van Holland, Floris V, in verband met een geldlening. Wegens het uitblijven van aflossing is Oudewater sindsdien Hollands gebied gebleven (tot 1970, zie Inleiding). Het stadsgebied kwam als een schiereiland in het Stichtse te liggen. Het opdringen in oostelijke richting paste in de toenmalige politiek van de Hollandse graven om het graafschap uit te breiden ten koste van het Sticht.

De graven stimuleerden de ontwikkeling van Oudewater, zoals zij ook deden bij andere steden in het Utrechts-Hollandse grensgebied, zoals Montfoort en Schoonhoven. Willem III stelde in 1322 een schepenbestuur in, bestaand uit zeven schepenen en twee burgemeesters. In hetzelfde jaar schonk hij een aantal privileges, waarin onder andere bepaald werd dat de inwoners van Woerden hun goederen eerst op de markt van Oudewater moesten brengen alvorens ze elders te verkopen. Ook aan de ommuring van de stad in het jaar daarvoor had de graaf bijgedragen. Latere graven verleenden Oudewater eveneens voorrechten.

Op stedelijke (handels)activiteit wijst ook de aanwezigheid van het Lombardshuis, waar in 1319 sprake van is. Ter vergelijking, in Schiedam werd een dergelijke 'leenbank' in 1327 gevestigd, in Delft pas in 1342.

Het gevolg van de ligging in het grensgebied tussen Holland en Utrecht was dat de stad een aantal malen ingenomen werd en flinke schade opliep, bijvoorbeeld in 1349 en 1374. Toen in 1528 de landsheerlijke macht van de bisschop en de graaf overging op Karel V verloor Oudewater haar betekenis als Hollandse grensvesting.

De oudst bekende plattegrond van de stad is gemaakt door Jacob van Deventer in circa 1560 (afb. 7). Oudewater wordt op de kaart omgeven door de omgrachting en ommuring die in 1321 is aangelegd ter vervanging van de tot dan functionerende aarden wal met pallissadering. Een grotendeels dubbele omgrachting is aangelegd: een buitengracht voor burgerlijke en afwateringsdoeleinden en een binnengracht voor militaire doelen.

De plattegrond van de stad doet vermoeden dat er, mogelijk in

1321, een min of meer planmatige uitbreiding heeft plaats gevonden. Wellicht is toen, met de vernieuwing van de omgrachting en de ommuring, het gebied ten zuiden van het Heilig Leven binnen de stad gebracht (afb. 7). Het watertje ter plaatse van het latere straatje het Heilig Leven lijkt op de kaart van Van Deventer een restant van de eerdere omgrachting te zijn, die vermoedelijk voor een deel oude kavelsloten volgde. Ook in het noordoosten lijkt nog iets van deze omgrachting aanwezig te zijn.

Het hoog gelegen terrein tussen de IJssel en de Lange Linschoten is ongetwijfeld het vroegst bewoond geweest. Langs het water zijn handel en bedrijvigheid tot ontwikkeling gekomen. De structuur van dit oudste stadsdeel, waar ook de kerk werd gebouwd, wordt bepaald door de loop van de IJssel en de Lange Linschoten. Langs het water liggen de kaden, de huidige Kromme Haven, de Donkere Gaard, de Peperstraat, de Wijdstraat, het Helletje en de Noord IJsselkade. Tussen de beide waterlopen werd nog een lengteverbinding aangelegd bestaande uit de Biezenwal, het Rode Zand, de Noorderkerkstraat (gedeeltelijk), de Zuiderkerkstraat en de Romeijnstraat met een aantal dwarsverbindingen: de Broekerstraat, de Rootstraat, de Noorderkerkstraat (gedeeltelijk) en de Marktstraat. De grens van het stadsdeel werd vermoedelijk gevormd door de Biezen, die langs de achtererven van de Broekerstraat en de Kromme Haven liep.

Het gebied aan de andere kant van de Lange Linschoten heeft vermoedelijk een wat meer gemengd karakter gehad met bedrijvigheid langs het water: aan de Havenstraat en de Korte Havenstraat en tussen het water en de Leeuweringerstraat, en met boerderijen aan de noordzijde van de Leeuweringerstraat. De Koningstraat/Wijngaardstraat functioneerde als achterstraat in dit gebied. Ook hier werden tussen de beide lengte-assen enkele dwarsverbindingen aangelegd: de Reijersteeg en de Gasthuissteeg.

De structuur van de vermoedelijke uitbreiding (zie afb. 7) wordt bepaald door de doorgetrokken Wijngaardstraat en de Kapellestraat die aansluit op de Korte Havenstraat, met als dwarsverbindingen de St. Janstraat en de Kloosterstraat. De Kapellestraat is de oostelijke IJsseldijk (niet te verwarren met de oostelijke IJsselkade), waarvan het verdere beloop in de stad overigens niet duidelijk is. Ook de Nieuwstraat is op de plattegrond aangegeven.

Opmerkelijk is, zoals Van Deventer's kaart laat zien, de gedeeltelijk buitendijkse ligging van het nieuwe stadsdeel. Van de IJssel was echter zo weinig overstromingsgevaar te duchten, dat hieraan niet veel risico verbonden was.

Duidelijk zichtbaar op de kaart zijn de bruggen over de Linschoten, de Varkensbrug, de Markt, de Visbrug en de Romeynbrug. Ook over de IJssel is, in 1371, een brug aangelegd die Oudewater verbond met IJsselvere.

Een aantal belangrijke gebouwen is ook aangegeven: de St. Michaëlskerk, uit het begin van de vijftiende eeuw met een toren van rond 1300, de Waag, waarin ook het gemeentebestuur zetelde, het Gasthuis, vóór 1419 gebouwd, de commanderij van St. Jan, waarvan sinds 1325 sprake is, bij de Nieuwe Poort op de hoek van de Wijngaardstraat en de St. Janstraat en het St. Ursulaklooster, sinds 1412 gevestigd in de Kloosterstraat. Ook de stadspoorten zijn aangegeven. Het aantal huizen in de stad bedroeg in 1514

325, rond 1560 was het aantal mogelijk wat hoger.

Op 5 augustus 1575 werd Oudewater door de Spanjaarden ingenomen. Vele burgers werden gedood en de stad werd grotendeels platgebrand. Vermoedelijk bleven alleen de St. Michaëlskerk, het St. Ursulaconvent en enkele huizen over.

Spoedig werd begonnen met de wederopbouw van de stad. Het verdedigingsstelsel werd gemoderniseerd volgens de nieuwe fortificatie-opvattingen. Aan de noord-, en oostzijde werd uitgegaan van de bestaande gracht, waarbij de dubbele omgrachting werd vervangen door een enkele gracht met bastions en ravelijnen. Aan de zuidzijde was een complete vernieuwing noodzakelijk, waarschijnlijk vanwege de vrijwel totale vernietiging in 1575. Aan deze kant werd de stad ook verkleind, zoals blijkt uit een vergelijking van de kaart van Van Deventer met een plattegrond uit 1625 (afb. 8). Op de eerstgenoemde kaart liggen ten zuiden van het Heilig Leven nog twee bouwblokken, op de kaart van 1625 nog slechts één. Het Johanniterklooster, vermoedelijk een ruïne, werd in de omwalling opgenomen. De St. Jansstraat, tussen de Wijngaardstraat en de Kapellestraat, werd iets in noordelijke richting verlegd.

Aan de westzijde werd de aan de overzijde van de IJssel gelegen buitenbuurt IJsselvere binnen de vesting getrokken, zodat de IJssel beter te verdedigen was. De oude zuidelijke stadsgracht verloor hierdoor zijn functie en werd gedempt, waardoor de Oost IJsselkade en de Nieuwstraat ontstonden.

Het eind van de zestiende en de zeventiende eeuw vormden een periode van voorspoed voor de stad, met name de touwslagerijen (voor de uitbreidende scheepvaart) zorgden voor bedrijvigheid en welstand. Een aantal voorname patriciërshuizen, aan de Markt en aan de Havenstraat, het in 1588 opnieuw gebouwde stadhuis en de Waag uit 1595 herinneren aan deze periode.

In de jaren 1672-1673 speelde de vesting Oudewater geen rol van betekenis. De stad werd bezet en weer verlaten, en wellicht van tijdelijke versterkingen voorzien.

Tussen 1673 en 1698 zijn nog enkele buitenwerken aangelegd: een hoornwerk bij de Linschoterpoort, een ravelijn bij de Utrechtsepoort en twee kleine werken op de IJsselkaden, waar de rivier de stad bereikte.

Tussen 1740 en 1747 (ten tijde van de Oostenrijkse Succesie-oorlog) onderging de vesting zijn laatste uitbreiding door de aanleg van een enveloppe (buitenste bescherming met aardwerken van een gebastionneerde vesting) aan de zuidzijde en van een bastion aan de westzijde van de IJssel. Het vrijliggende bastion aan de noordzijde van de stad werd in de omwalling getrokken,waardoor een voormalig stukje stadsgracht binnen de stad kwam. In 1786 tenslotte werd ter plaatse van het vroegere Gasthuis een Artillerieplein en Magazijn van Ammunitie aangelegd.

In 1816, bij de opheffing van de Oude Hollandse Waterlinie, werd de vesting overgedragen aan Domeinen, en vervolgens in 1826 aan de stad, op voorwaarde dat de vestingwerken binnen een bepaalde tijd gesloopt zouden worden. In 1836 en 1839 werd hiervoor uitstel verleend, waarna in 1851 een nadere regeling werd getroffen. Enkele jaren later werd begonnen met het afbreken van poorten en wallen en het dempen van de grachten (zie verder hieronder).

De beschreven veranderingen in de vesting waren nauwelijks van invloed op de ruimtelijke structuur van de stad binnen de wallen, zoals blijkt uit vergeljking van de plattegrond uit 1632, die van later uit de zeventiende eeuw en die uit 1749 (afb. 9) met het kadastraal minuutplan uit circa 1830 (afb. 10). Ingrijpende ruimtelijke wijzigingen blijken zich niet te hebben voorgedaan, er zijn geen straten bij gerooid. Uitbreiding van de bebouwing was dan ook niet nodig omdat de bevolking nauwelijks in aantal toenam. Het aantal huizen bedroeg in 1732 564, in 1859 zelfs minder: 546. Er woonden in Oudewater toen 2197 mensen (Van Zyll, 1861, p. 533).

3.5.2 Overige nederzettingen

Door plaatsing van de boerderijen vóór aan de kavels ontstonden, zoals hiervoor al vermeld, langgerekte nederzettingen in de cope-ontginningen (boerderijlinten). Voorbeelden langs de IJssel zijn Hekendorp en Snelrewaard aan de noordzijde, Willeskop en De Vliet (Rozendaal, Vliet en Dijkveld) aan de zuidzijde. Ook langs de Lange Linschoten en langs de ontginningsbases van Papekop, Ruige Weide en Diemerbroek ontstonden boerderijlinten.

Dorpskommen zijn in het gebied van Oudewater niet tot ontwikkeling gekomen. In feite is er nauwelijks sprake geweest van ruimtelijke ontwikkeling tot ver in de negentiende eeuw. Slechts in beperkte mate zijn de bebouwingslinten verdicht, al zijn gaandeweg landarbeiderswoningen, bedrijfspanden voor ambachtslieden (smeden, wagenmakers e.d.),en enkele winkels in de linten opgenomen. Een voorbeeld: Hoenkoop was van oorsprong een ontginningseenheid van 42 hoeven, elk 16 morgen groot. In 1789 stonden er echter slechts 27 hofsteden met 130 inwoners (een wel erg laag aantal gezien het bevolkingscijfer van 1811, zie hieronder). In 1632 woonden er nog 171 inwoners. Met de opbrengst van het land was het in 1789 niet best gesteld, de pachtbetalingen liepen achter (Boon, 1970, p.15, niet duidelijk is waardoor de malaise werd veroorzaakt). Aan het begin van de negentiende eeuw was er van enige groei sprake, in 1811 telde Hoenkoop, met Dijkveld en Rateles 279 inwoners (Den Uyl, 1960-1963, p. 447-448).

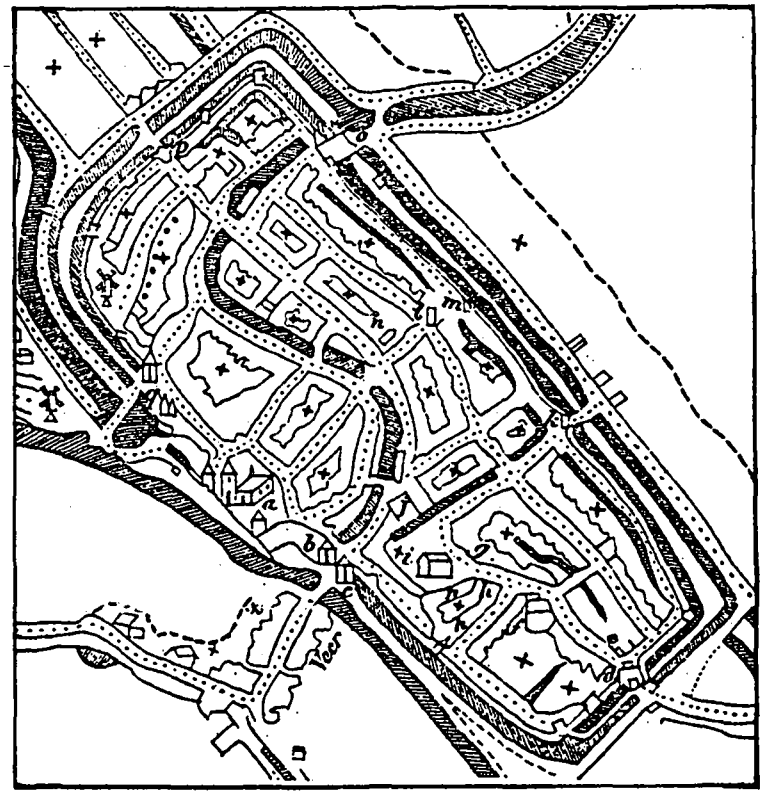

Afb. 7. Plattegrond van Oudewater door Jacob van Deventer, circa 1560.

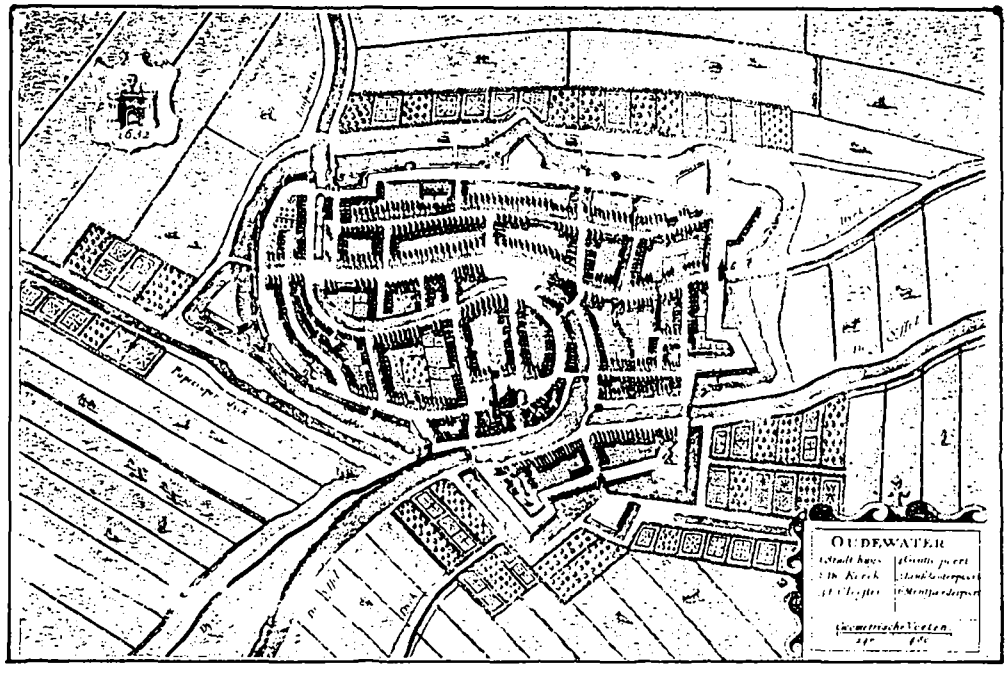

Afb. 8. Plattegrond van Oudewater naar de toestand rond 1625.

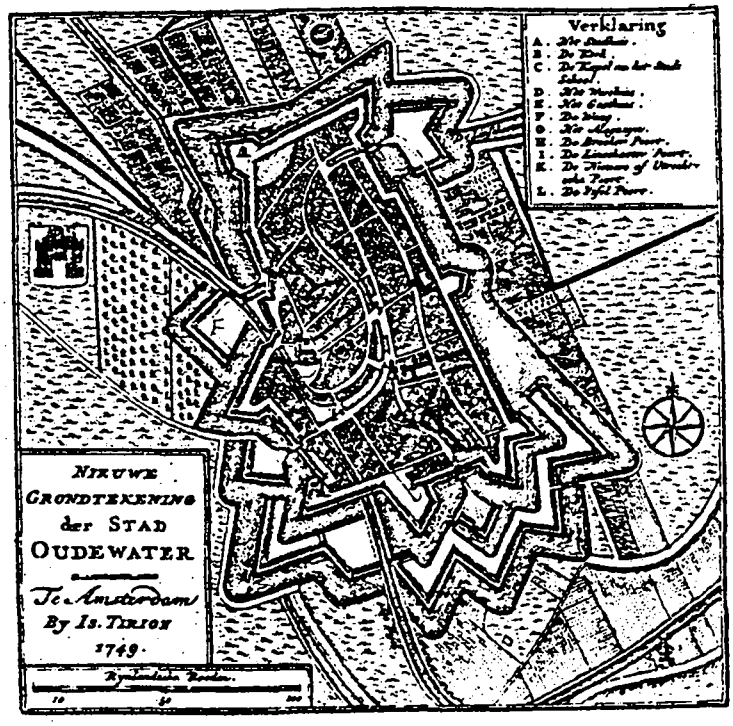

Afb. 9. Oudewater in 1749 (uit: Tegenwoordige Staat enz.).

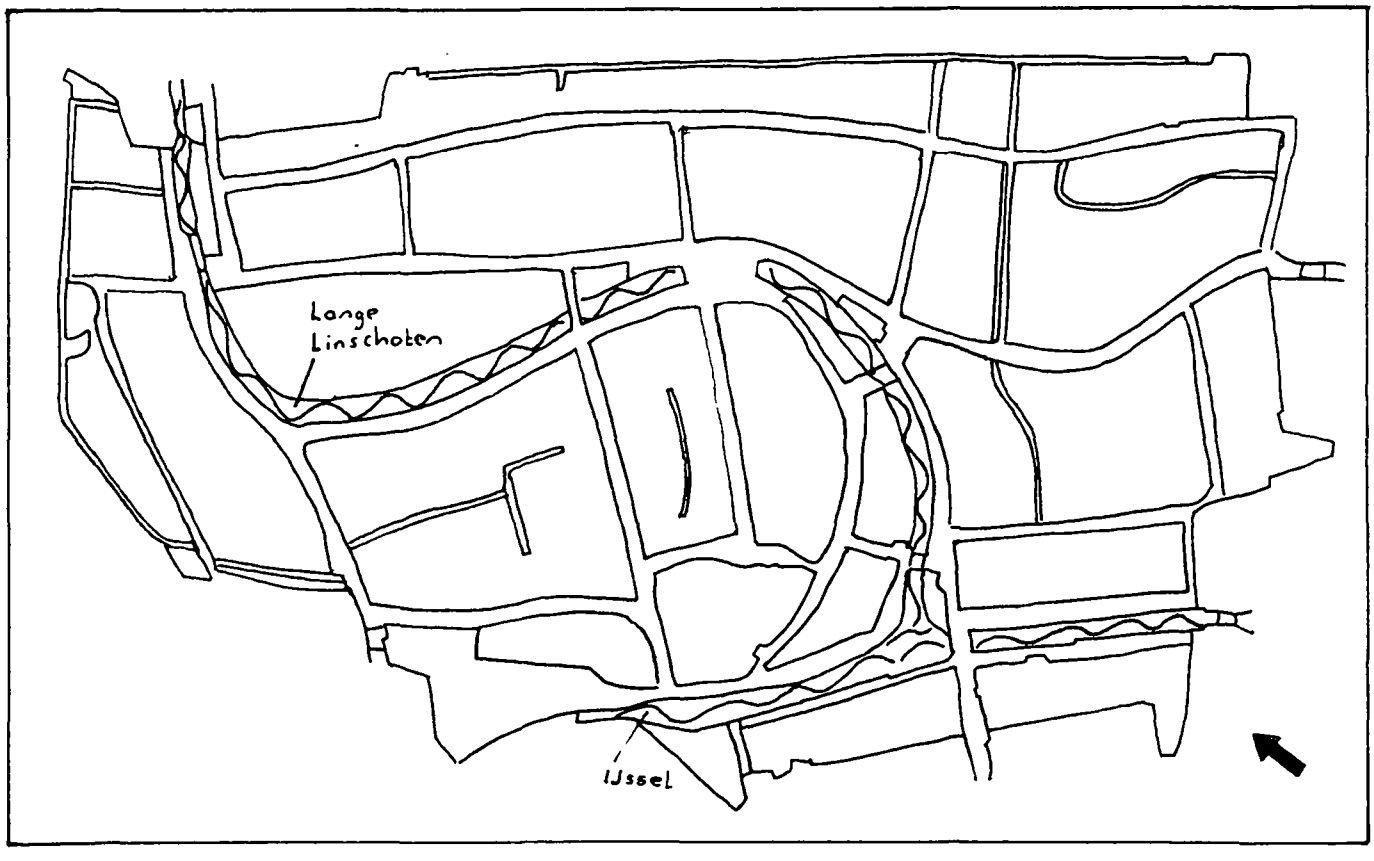

Afb. 10. Schets van het kadastraal minuutplaan van Oudewater uit circa 1830.

4 RUIMTELIJKE ONTWIKKELING 1850-1940

4.1 RUIMTELIJKE STRUCTUUR OMSTREEKS 1850

De Topographische en Militaire Kaart (blad 31, 38, 1854, 1858, afb.11) laat zien dat de ruimtelijke structuur van het Oudewaterse gebied na het tot stand komen van de ontginningen tot het midden van de negentiende eeuw niet ingrijpend is gewijzigd. Het gebied wordt gedomineerd door een aantal globaal noordwest-, en west-oost lopende lijnen: de IJssel en de Lange Linschoten met aan weerszijden kaden en/of dijken en met daaraan min of meer evenwijdig de tiendwegen en achterkaden van de vanuit de rivieroevers geinitieerde ontginingen. De zijkaden van de ontginningen vormen de dwarsverbindingen. Enkele 'dwarsliggende' ontginningen zijn in dit patroon opgenomen.

Van de twee rivieren is vooral de IJssel van belang voor de scheepvaart. De industrie- en handelsaktiviteiten in het gebied zijn voornamelijk aan de rivier gelokaliseerd, vooral in Oudewater, maar ook in Hekendorp, waar een scheepswerf en een touwslagerij waren, en in Willeskop, waar een windhoutzaagmolen was en handel in kaas, boter, granen en aardappelen werd gedreven.

Het grondgebruik is grotendeels agrarisch (veeteelt). De hennepteelt nam in de tweede helft van de negentiende eeuw sterk af en verdween op den duur geheel. Het overheersend agrarisch karakter van de streek blijkt uit de cijfers voor Snelrewaard uit 1837. De beroepsbevolking (waarin meeewerkende boerinnen niet zijn meegerekend) bestond uit 112 personen: 43 boeren, waaronder enkele zelfstandige boerinnen, (weduwen), 27 knechten, 23 meiden, 13 daggelders, 1 niet-agrarische arbeider, 1 schaapherder, 1 molenaar, 1 klompenmaker, 1 timmerman,en 1 watermolenaar. Een winkel was er in het dorp niet. (Sprokkelingen 1, 1978, p. 173-181).

Vanzelfsprekend zijn de nederzettingen, met uitzondering van Oudewater, ook grotendeels agrarisch van karakter, en zeer klein. In het gehucht Rateles (gem. Hoenkoop) stonden rond 1850 vijf huizen, er woonden 60 mensen, in Snelrewaard, Noord- en Zuid-Linschoten stonden 54 huizen, er woonden 390 mensen, in de polder Ruige Weide stonden 15 huizen, waaronder 11 boerderijen, er woonden 90 mensen. Hekendorp telde 61 huizen met 370 inwoners, Willeskop 72 huizen met 600 (!) inwoners, de polder Willeskop, nu voor ongeveer de helft binnen de gemeente Oudeater, telde 39 huizen met 340 inwoners (Van der Aa, 9, 10 etc.).

Oudewater, de enige stad in het gebied, telde in 1859 546 huizen en 2197 inwoners. De 'garenbanen' vormden een zeer belangrijke economische activiteit, daarnaast waren er twee aardappelsiroopfabrieken, een brouwerij, een korenmolen, een leerlooierij en er werd handel in kaas gedreven (Van der Aa, 8, 1841, p. 700).Het gedeeltelijk agrarische karakter van de stad blijkt uit het kadastraal minuutplan van circa 1830 (afb. 10), dat hooibergen aan de Leeuweringerstraat en de Kapelstraat laat zien.

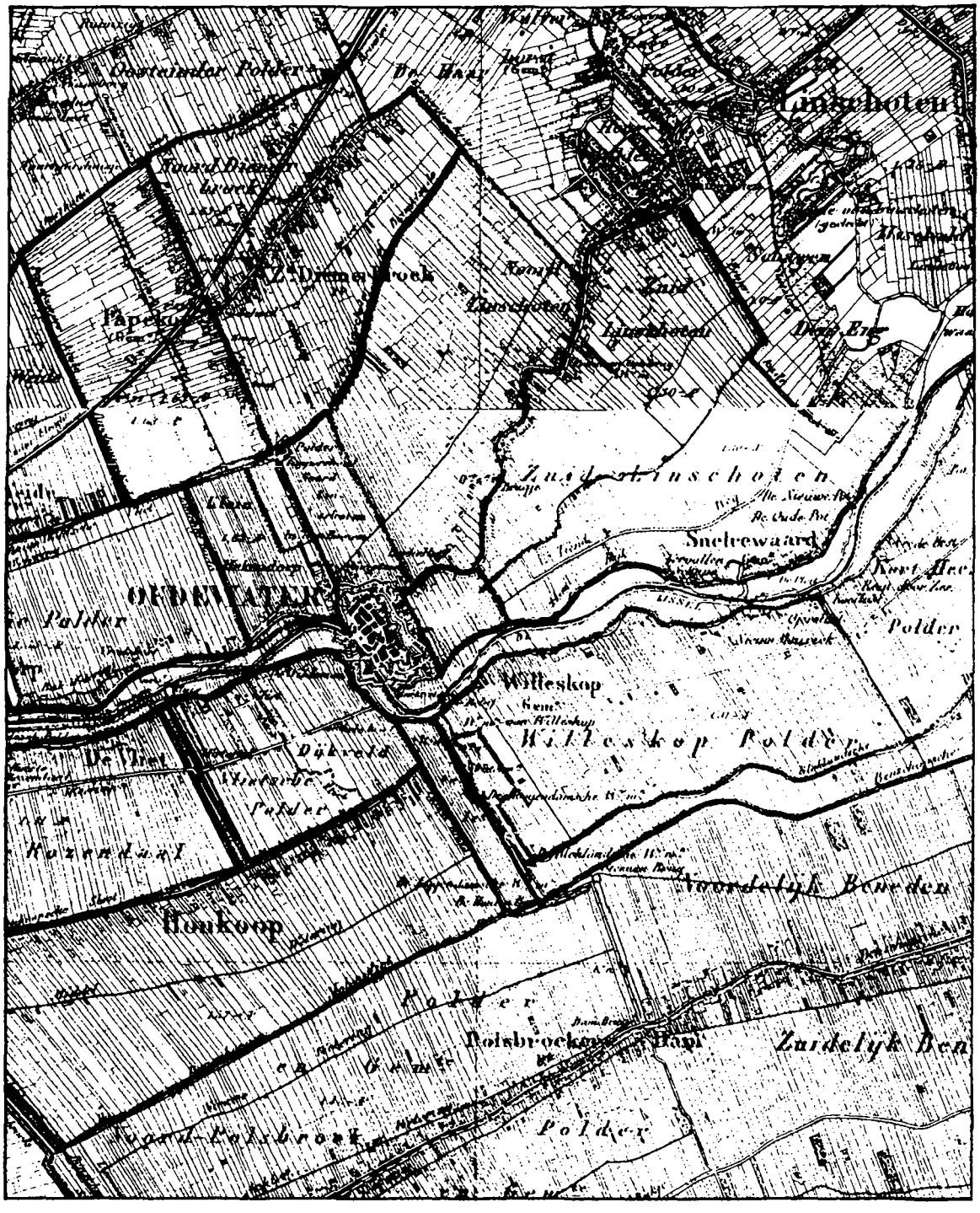

Afb. 11. Het gebied rond Oudewater op de Topographische en Militaire Kaart, 1854/1858.

4.2 GRONDGEBRUIK

In de periode tussen 1850 en 1940 is het grootste deel van het grondgebied van de huidige gemeente Oudewater in gebruik gebleven als grasland voor de veehouderij. Na circa 1860 begon de hennepteelt te verdwijnen (zie hieronder). Met de landbouwcrisis van 1870 verdween de akkerbouw, voorzover nog aanwezig, langzamerhand geheel. Representatief in dit verband zijn de cijfers voor Hoenkoop uit 1908: van de totale oppervlakte van 755 ha is 673 ha in gebruik als wei- en hooiland, 12 ha is in gebruik als tuinen, 10 ha als bouwland en 11 ha als dijken en bermen. 29 ha tenslotte werd in beslag genomen door griendhout, wegen, water e.d. De bevolking bestond hoofdzakelijk uit boeren en boerenarbeiders. Er woonden slechts enkele werklieden en een handvol arbeiders die in de fabrieken te Oudewater werkten (Boon, 1970, p.31-32).

4.3 INFRASTRUCTUUR

4.3.1 Land- en waterwegen

In het wegenpatroon deden zich in de periode 1850-1940 geen grote veranderingen voor. De aanleg van het Rhijnspoorlijn-traject tussen Utrecht en Rotterdam in 1857 had weinig gevolgen, er werd geen station aangelegd in de onmiddellijke omgeving van Oudewater, maar bij Papekop. Het station (niet meer aanwezig) was tot 1937 in gebruik voor het reizigersvervoer en tot 1969 voor het goederenvervoer. Tussen het station en Oudewater reed geruime tijd een paardetram.

De kwaliteit van de wegen is na 1850 verbeterd, klei- en zandwegen zijn geleidelijk verhard, aanvankelijk door begrinding later ook door bestrating. Hiermee gepaard ging een gedeeltelijke overschakeling van het transport over water naar transport over de weg. De IJssel bleef van belang voor groter transport (hout, stenen). Er waren zowel particuliere schippers als diverse beurtdiensten (o.a de Estafette) die ook personen en post vervoerden.

De Hollandse IJssel werd in de periode 1851-1862 boven Gouda tot de Doorslag (Nieuwegein) gekanaliseerd. Boven Gouda werd een dam met twee sluizen in de rivier gelegd.

4.3.2 Afwatering

In het afwateringspatroon traden geen wijzigingen op in de periode na 1850. Wel had de introductie van de stoommachine grote gevolgen voor de bemaling. De stoomgemalen hadden een grotere capaciteit, een grotere opvoerhoogte (waardoor meerdere bemalingstrappen niet meer nodig waren) en waren niet afhankelijk van weersomstandigheden. In 1882 werd voor de bemaling van Willeskop een stoomgemaal (nog aanwezig) bij de IJsseldijk in gebruik genomen. Een jaar eerder was zo'n 500 m ten zuiden van de dijk, op de plaats van de vroegere voormolen, het stoomgemaal van

Benschop in gebruik genomen (nog aanwezig). Hoenkoop ging in 1884 op stoombemaling over, in 1890 werd de bemaling van Vliet en Dijkveld in die van Hoenkoop opgenomen.

In het gebied ten noorden van de IJssel werd in 1875 een stoomgemaal voor Snelrewaard e.o. gebouwd, in 1879 één voor Papekop en Diemerbroek, en in 1880 één voor Noord Linschoten.

In de jaren twintig werden de stoomgemalen veelal vervangen door dieselgemalen, en nog weer later door elektrische gemalen. Het Willeskopse gemaal ging in 1920 over op ruwolie-motorbemaling en in 1941 op electrische bemaling. Het Benschopse gemaal was al in 1931 electrisch gaan draaien. Het Hoenkoopse gemaal werd pas in 1946 electrisch.

4.4 NEDERZETTINGEN

4.4.1 Oudewater

Het grootste deel van de achttiende-eeuwse fortificaties werd, zoals hierboven al vermeld, kort na 1851 opgeruimd, alleen de gracht aan de oostzijde en delen van de gracht aan de zuid- en de westzijde bleven bewaard. Ook in de huidige Biezenwal is het beloop van de vroegere omwalling nog te herkennen. De terreinen van de vesting werden ingebruik genomen voor industrie (Westerwal, Zuiderwal), parkaanleg, woningbouw, en de aanleg van twee begraafplaatsen

Industrie vestigde zich met name aan de voormalige vestingwerken aan de zuidzijde van de IJssel: de scheepswerf de Hollandsche IJssel vestigde zich hier in 1872, Brinkers olieslagerij in 1880, de graanmalerij van Six in 1819, ter plaatse van de vroegere scheepswerf van Stofberg, en stoomwasserij De Jongh in 1885 (aan de Bleekersgracht). Twee begraafplaatsen (een algemene, eind negentiende eeuw, een rooms-katholieke begin twintigste eeuw) en plantsoenen werden aangelegd op de oostzijde van de vroegere omwalling.

Aan de westzijde van de omwalling, ter plaatse van het Exercitieplein, later Gasplein, werd in 1868 de gemeentelijke gasfabriek gebouwd. Ook verrees er een zuivelfabriek, later omgevormd tot een trappenfabriek.

In eerste instantie werden slechts aan de westzijde van de vroegere vestingwerken enkele huizen gebouwd. Pas in de twintigste eeuw vond op enige schaal woningbouwinvulling plaats: aan de Lange Burchwal in de jaren dertig. Plesmanplantsoen, Van Veenendaalstraat en Lefebvreplein dateren van na 1945.

Na 1860 verliep de henneptouwproduktie en verdwenen de vooral langs de wallen gesitueerde handbanen (in verband met beschutting door de bomen, die ook gebruikt werden om touw aan te hangen). De opkomende stoomvaart had minder touw nodig, er kwam goedkope buitenlandse hennep op de markt en vervangende grondstoffen: manilla en sisal. Eén van de Oudewaterse bedrijven, Van der Lee, ging in het midden van de negentiende eeuw over op stoomkracht en begon behalve hennep ook andere grondstoffen te verwerken. Tevens werd de fabriek verplaatst van de Biezenwal (waar nu nog een oude baanschuur staat) naar de Hekendorperweg buiten de stad.

Een aantal openbare en bijzondere gebouwen werd in de periode na 1850 gebouwd: de R.K. kerk in 1883 (ter vervanging van de in 1803 gebouwde kerk), het R.K. zustergesticht (evenals de kerk van architect E.J. Margry), de watertoren in 1911 (gesloopt 1966) en andere gebouwen.

4.4.2 Overige nederzettingen

In de ruimtelijke structuur van de overige nederzettingen in de huidige gemeente Oudewater hebben zich in de periode 1850-1940 nauwelijks wijzigingen voorgedaan. De meest opvallende ontwikkeling is de toename van de niet-agrarische bebouwing geweest, die voornamelijk plaats vond in de bestaande linten. Er trad verdichting op door het bouwen van arbeiderswoningen, winkels, bedrijfjes, rentenierswoningen e.d. Enkele gebouwen met een openbare of speciale functie werden gebouwd, zoals raadhuizen (Hoenkoop, 1925), kerken en scholen. Illustratief in dit verband zijn de cijfers voor Hoenkoop, in 1830 woonden er 337 inwoners, in 1880 452, in 1930 510 en in 1940 627. In 1908 wordt nog opgemerkt 'het bouwen van nieuwe woningen komt zelden voor' (zie Boon, 1970, p. 31-32). Met de voorzichtige bevolkingsgoei, die in de twintigste eeuw inzet, werd niet alleen meer aan het oude lint, de Buurtweg, gebouwd, maar ook langs de Utrechtse- en Goudsestraatweg. Om lintbebouwing tegen te gaan kreeg in 1936 de Amsterdams architect A.A. Kok opdracht tot het maken van een uitbreidingsplan voor het gebied ten noorden van de weg Haastrecht-Oudewater. In 1940 was het plan voor het gedeelte tussen de Goudsestraatweg en de IJsselkade voltooid. Uit de bevolkingscijfers blijkt wel dat uitbreiding gering van omvang was in Hoenkoop. In de andere dorpen/boerderijlinten was de uitbreiding nog kleiner en kon nagenoeg geheel in de bestaande bebouwingslinten ingepast worden.

5 RECENTE ONTWIKKELNGEN

Na 1945 voltrokken zich in het patroon van water en landwegen op het grondgebied van de huidige gemeente Oudewater geen ingrijpende veranderingen.

Ook in de meeste nederzettingen, afgezien van Oudewater, veranderde structureel weinig. In Oudewater werd vanaf begin jaren '50 woningbouw gerealiseerd op de voormalige omwalling: Van Veenendaalstraat en omgeving. Verdere uitbreiding volgde vanaf de jaren zeventig (uitbreidingsplan Klein Hekendorp). De binnenstad, waar in de jaren '70 enkele nieuwbouwactiviteiten hadden plaatsgevonden werd in 1977 aangewezen als beschermd stadsgezicht.

Van de overige nederzettingen groeide Hekendorp en Hoenkoop het sterkst. In eerste instantie ging het in Hoenkoop na 1945 om slechts enkele huizen, daarna verliep de uitbreiding iets sneller (Tramweg e.o.), maar bleef uiteindelijk beperkt tot enkele blokken woningen. In Hekendorp verrees een kleine nieuwbouwwijk achter de lintbebouwing aan de IJsseldijk (Baron Bentinckstraat e.o).

In Snelrewaard vond nauwelijks uitbreiding plaats, aan de Waardsedijk werd een rijtje nieuwbouwwoningen neergezet. In Papekop vond enige uitbreiding plaats bij de kruising van de Papekopperdijk met de spoorlijn. Ruigeweide en Diemerbroek werden niet uitgebreid.

In de Lopikerwaard is vanaf 1978 een ruilverkaveling aan de gang, terwijl ook het landinrichtingsplan Driebruggen zich voor een deel op Oudewaters grondgebied afspeelt.

DEEL B INVENTARISATIE

1 STEDEBOUWKUNDIGE TYPOLOGIE

1.1 GEBIEDEN BINNEN DE BEBOUWDE KOM

1.1.1 Stadskern vóór 1850: Oudewater (afb. 12).

De plattegrond van de binnenstad van Oudewater vertoont veel overeenkomsten met die op de zeventiende- en achttiende-eeuwse kaarten en zelfs met die op de kaart van Van Deventer uit circa 1560 (zie hierboven 3.5.1). Dit betekent dat de structuur van de binnenstad grotendeels historisch is en gedeeltelijk van vóór 1560 dateert en gedeeltelijk kort daarna de huidige vorm heeft gekregen.

De grootste verschillen tussen de huidige situatie en die op historische kaarten liggen aan de buitenzijde van het stadscentrum en in het gebied daar direct omheen. De ontwikkelingen die zich daar hebben voorgedaan, hebben een transformatie van de vestingwallen tot industriegebied en woonwijken tot gevolg gehad. De ruimtelijke structuur van de kern van Oudewater kan dan ook onderscheiden worden in: het gebied binnen de vroegere vestingwerken, de vroegere, inmiddels getransformeerde, vestingwerken en de woonwijken van na 1945. De laatste categorie blijft hier buiten beschouwing.

Het gebied binnen de vroegere vestingwerken
De grens van Oudewater binnen de voormalige vestingwerken volgt globaal de Hollandse IJssel in het westen, het Gasplein, de Zuiderwal en de Waardsedijk in het zuiden, de Lange Gracht in het oosten en de Van Veenendaalstraat en de Westsingel in het noorden.

De structuur van het gebied wordt bepaald door de twee bochtige, natuurlijke waterlopen: de Linschoten en de Hollandse IJssel en de straten, die op de oeverwallen langs de rivieren liggen, met name de straten die ongeveer evenwijdig met het water lopen.

Binnen het gebied kan het stadsdeel dat aan drie zijden door de IJssel en de Linschoten omsloten wordt als de oudste stedelijke kern gezien worden. Bepalend zijn de kaden aan het water, de straten parallel aan het water en de dwarsverbindingen tussen Linschoten en IJssel met de bijbehorende bruggen. De kaden zijn de Donkere Gaard en de Noord-IJsselkade, de parallelstraten het Rode Zand, de Wijdstraat en de Peperstraat en de dwarsverbindingen de Rootstraat, de Marktstraat en de Broeckerstraat.

Het zwaartepunt van de stad wordt gevormd door de St. Michaëlskerk en omgeving (Noorder- en Zuiderkerkstraat, Wijdstraat, Marktstraat, Rootstraat, Peperstraat, Markt-Noordzijde en Noord-IJsselkade).

Het stadscentrum buiten dit 'schiereiland' wordt eveneens bepaald door straten, die de hoofdrichting van de waterlopen volgen, en door de kaden langs het water, met name langs de Linschoten. De Leeuweringerstraat, met in het vervolg de Korte Havenstraat en de Kapellestraat, volgt globaal de Linschoten en

ten oosten van de Visbrug de IJssel, zij het op enige afstand. Mogelijk is in deze lengte-as de oorspronkelijke IJsseldijk te herkennen. Evenwijdig hieraan loopt de Koningstraat-Wijngaardstraat, van oorsprong een achterstraat langs de achtererven van de belangrijker Leeuweringerstraat. De derde parallelstraat in dit gebied is de Lange Burchwal, de binnenzijde van de voormalige omwalling. Tenslotte loopt ten zuiden van de Kapellestraat over korte afstand nog een parallelstraat, de Nieuwstraat.

Naast de globaal noord-zuid lopende lengte-assen is er een aantal ongeveer oost-west lopende dwarsverbindingen. Het gaat dan om straten en stegen tussen twee of meer van de genoemde lengte-assen: Kloosterstraat, Gasthuisstraat, Oude Huigensteeg, Heilig Leven. Als geheel wordt het centrum dus bepaald door lengteassen en dwarsverbindingen. Aangezien de lengteassen het bochtig beloop van de rivieren volgen, heeft dit een plattegrond opgeleverd, die is opgebouwd uit min of meer rechthoekige blokken met 'gedeukte' zijden.

Tussen het oude centrum en vroegere vestingwerken is, met uitzondering van de kant van de Lange Burchwal, een overgangsgebied ontstaan met minder dichte bebouwing dan in het centrum en met meer tuinen enz. Door sloop-activiteiten in het recente verleden is de structuur van dit gebied (tijdelijk?) vervlakt (Gasplein, Arminiusplein).

Het gebied van de vroegere vestingwerken

De wallen en grachten, die Oudewater omringden zijn in de stedelijke structuur nog duidelijk te herkennen in het beloop van straten en wegen. Van de omgrachting is ook een belangrijk deel bewaard gebleven (Grote Gracht, Kleine Gracht). In het tracé van de Provinciale weg, de Westerwal, de Westsingel/Oude Singel is de stervormige omwalling van de stad te herkennen. Op het terrein van de vroegere bolwerken zijn bovendien, relatief korte straten gerooid: Molenstraat, Lefebvreplein e.d.

Waar industrievestiging heeft plaatsgevonden, zoals aan de westzijde is de structurering van het terrein beperkt gebleven tot de aanleg van gebouwen met hun onderlinge verbindingen.

De IJssel vormt een belangrijk bindend element tussen de Westerwal en het oudere stadsgebied, zowel in visueel-ruimtelijk als in structureel opzicht. Daarbij speelt het karakter van de Noord IJsselkade als gebied waar eveneens watergebonden bedrijvigheid (pakhuizen e.d.) was gevestigd een bindende rol. De Westerwal onderscheidt zich van deze bedrijvigheid zowel door de aard als door een grotere schaal van de bebouwing. Beide hallen van de machinefabriek en zeker het na-oorlogse pakhuis van Six domineren door hun bouwhoogte en -volume sterk het beeld vanaf de IJssel.

De accentverschuiving van vervoer over water naar vervoer over land heeft de functionele relatie van het gebied met de Hollandse IJssel en daarmee met het stadsgebied verzwakt.

Een aanzienlijk deel van de vroegere vestingwerken aan de noordzijde van de stad is na 1945 bebouwd: Plesmanplantsoen, Van Veenendaalstraat en omgeving.

Bebouwing
Een groot deel van de bebouwing in het gebied binnen de voormalige vestingwallen is historisch en monumentaal. In de genoemde overgangszone en ter plaatse van de vroegere wallen is dit minder het geval, al staan hier nog veel waardevolle panden.

Het stedelijk karakter van het eerstgenoemde gebied, tot uitdrukking komend in gesloten gevelwanden en het ontbreken van voortuinen, is in de andere gebieden ook minder sterk. Het meest uitgesproken is het stedelijk karakter in het 'schiereiland' tussen IJssel en Linschoten en meer nog in het stadsdeel daartegenover: Havenstraat, Markt en Leeuweringerstraat. Met name rond de Markt bepaalt aanzienlijke bebouwing, in een aantal gevallen daterend uit de 'wederopbouwtijd' van na 1575, het beeld. De huizen zijn relatief smal en hoogopgaand en voorzien van statige voorgevels. In het 'schiereiland' is de bebouwing lager en van minder aanzien, zij het ook doorgaans twee bouwlagen hoog. De straten in de stadskern zijn betrekkelijk smal, met gesloten gevelwanden. Er is zelfs een aantal gesloten bouwblokken ontstaan (bijv.het blok Marktstraat-Noorder Kerkstraat-Rootstraat-Markt-Noordzijde).

Enigzins eigenaardig is de situering van de St. Michaëlskerk. Dit is te wijten aan zowel latere ontwikkelingen, waardoor industrie gesitueerd werd tegenover de kerk aan de westzijde van de IJssel, als aan vroegere ontwikkelingen. Was aanvankelijk het zwaartepunt van de nederzetting gelegen rond de kerk, later verschoof dit meer naar de omgeving van de Markt. De kerk kwam hierdoor aan de rand van het stedelijk ingericht gebied te liggen.

In de overgangszone naar de vestingwallen en ter plaatse van de vroegere wallen is de bebouwing minder aanzienlijk dan in het eigenlijke stadscentrum. Bovendien staat er, zoals in de Biezenstraat en de Broeckerstraat, meer (voormalige) bedrijfsbebouwing. Het karakter van de bebouwing ter plaatse is door sloop aangetast. Een soortgelijk karakter als bovengenoemde straten hebben de Nieuwstraat en de Wijngaardstraat, hoewel veel meer binnenstedelijk gelegen. Ook hier vinden we een afwisseling van woon-en bedrijfsbebouwing. Het oorspronkelijke karakter van de Wijngaardstraat als achterstraat van de Leeuweringerstraat-Kapellestraat is door de eeuwen heen herkenbaar gebleven.

Een uitzonderingspositie in de binnenstad neemt de Lange Burchwal in. Het bebouwingsbeeld wordt hier gedomineerd door twintigste-eeuwse woningen, met name de in de verspringende rooilijn gebouwde rijen arbeiderswoningen uit het begin van de jaren twintig.

De voormalige verdedigingswerken zijn, zoals vermeld, getransformeerd in woon- en industriegebied. De oudere bebouwing sluit aan bij die in de overgangszone : eenvoudige woonpanden en werkplaatsen, de jongere (Van Veenendaalstraat e.o.) blijft hier buiten beschouwing. Waar transformatie in industrieterrein heeft plaatsgevonden wordt de bebouwing gedomineerd door grote bedrijfspanden.

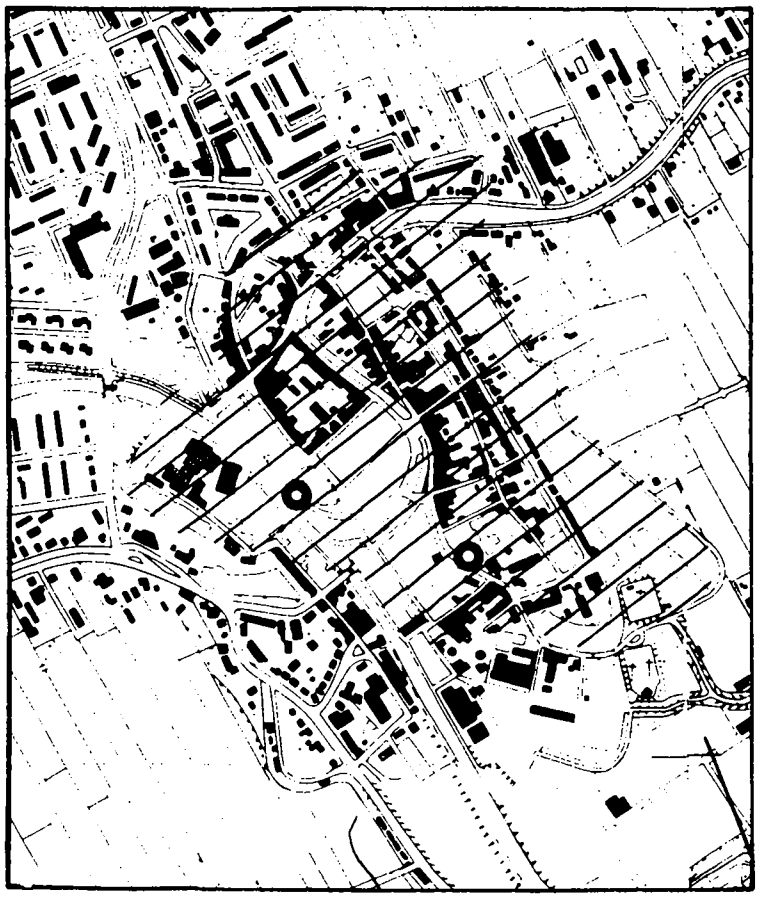

Stadskern vóór 1850

Afb. 12. Oudewater, de stadskern van vóór 1850

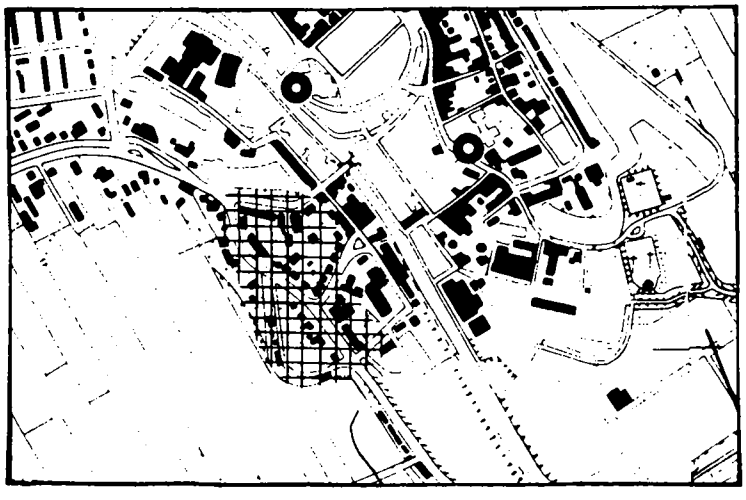

Stedelijk gebied 1859-1940

Afb. 13. Utrechtsestraatweg/IJsselvere.

1.1.2 Stedelijk ingericht gebied 1850-1940: Utrechtsestraatweg (afb. 13).

Aan de zuidwestzijde van Oudewater ligt een klein gebied dat in de periode na 1850 het huidig karakter heeft gekregen. Bepalend in structureel opzicht zijn de Utrechtsestraatweg, de belangrijkste toegang tot de stad vanuit oostelijke richting (via IJsselvere) en het beloop van de voormalige bolwerken ter plaatse. Na de sloop van de verdedigingswerken rond Oudewater kort na 1850, is dit deel in gebruik genomen voor woningbouw (stadsuitbreiding), zoals ook elders in het land veel voorkwam.

Tussen circa 1880 en 1940 zijn middenstandswoningen en villas gebouwd langs de Utrechtsestraatweg en de de Oude Utrechtsestraatweg, die het beloop van ee vroeger bolwerk volgt. Op deze wijze is een gestructureerde, maar vrij ruim opgezette bebouwing tot stand gekomen. De meeste woningen zijn vrijstaande huizen en voorzien van voor- en achtertuin. Aan IJsselvere en de Utrechtse Straatweg staan enkele blokjes woningen.

Verschil in dichtheid is met name ontstaan door verdichting aan de noordzijde van de Utrechtsestraatweg.

1.2 GEBIEDEN BUITEN DE BEBOUWDE KOM

1.2.1 Boerderijstroken vóór 1850 (afb. 14)

De ruimtelijke structuur van het landelijk gebied van de gemeente Oudewater wordt (voor een groot deel) bepaald door de structuur en de begrenzingen van de middeleeuwse ontginningen, voornamelijk cope-ontginningen (zie Deel A, 3.2).

De begrenzing tussen de ontginningsblokken wordt veelal gevormd door achter- en zijkaden, al dan niet met een wetering. De interne structuur van een blok wordt gekenmerkt door de regelmatige strookvormige percelering, met sloten als perceelsgrenzen, waarbij de boerderijen vooraan op de kavels, bij de ontginningsbasis staan. Langs de ontginningsbases zijn op deze wijze boerderijstroken ontstaan.

De boerderijstroken kunnen verschillende verschijningsvormen hebben:
* er zijn éénzijdige en tweezijdige stroken;
* de percelen en de boerderijen liggen haaks op danwel onder een hoek aan de weg;
* de ontginningsbasis is recht (weg langs gegraven wetering) of bochtig (weg op kade of dijk langs rivier);
* de bebouwing kan vrijwel uitsluitend uit boerderijen bestaan of vermengd zijn met niet-agrarische bebouwing zoals kerken, buitenplaatsen e.d.

Binnen de gemeente liggen acht van dergelijke stroken, waarvan drie voor een deel: Willeskop, Hoenkoop, Lange Linschoten, Snelrewaard/Waardsedijk, Papekop, Diemerbroek, Ruige Weide en Hekendorp, die in het onderstaande aan de orde komen.

Willeskop
De boerderijstrook Willeskop ligt, gedeeltelijk op grondgebied van Oudewater, gedeeltelijk op dat van Montfoort, aan weerszijden van de IJsseldijk. De bochtige zuidelijke IJsseldijk is de basis geweest voor de ontginningen die van hieraf in zuidelijke richting hebben plaatsgevonden.

Kenmerkend is het langgerekte bebouwingslint aan weerszijden van de Provincialeweg, waarbij het bebouwingsbeeld nog steeds wordt bepaald door boerderijen die de hoofdrichting van de percelering volgen en daardoor onder een schuine hoek aan de weg geplaatst zijn. In Willeskop is sprake van een tweezijdige, betrekkelijk open bebouwing op de kop van de kavels. Aan de noordzijde is het lint zeer los. De bebouwing bestaat vrijwel geheel uit boerderijen, waarvan het woongedeelte naar de weg is gekeerd en het bedrijfsgedeelte naar het achterliggende land. De erven zijn eenvoudig en op de bedrijfsuitoefening ingericht.

De meeste boerderijen staan ten zuiden van de weg, enkele ten noorden daarvan, waar op geringe afstand de IJssel stroomt. Bij deze boerderijen ligt het meeste land niet achter de boerderij, maar aan de overzijde van de weg. Aan de zuidzijde is het land achter de boerderijen zeer open (grasland).

Enige verdichting in het patroon heeft zich voorgedaan in de richting van Oudewater, waar op de strook tussen weg en rivier enkele bedrijfsgebouwen en woningen staan. Als gevolg van wegverbreding in verband met het functioneren als Provinciale weg is het oorspronkelijk karakter van de zuidelijke IJsseldijk grotendeels verloren gegaan.

Hoenkoop
De boerderijstrook Hoenkoop ligt aan de zuidzijde van de Hoenkoopse Buurtweg. De tamelijk rechte weg is de basis geweest voor de ontginningen die van hieraf in zuidelijke richting hebben plaatsgevonden. De boerderijen aan de noordzijde (buiten de gemeente) horen niet bij de historische boerderijstrook.

Kenmerkend is het langgerekte bebouwingslint aan één zijde van de weg met de naastgelegen wetering, waarbij het bebouwingsbeeld nog steeds wordt bepaald door boerderijen die in een min of meer regelmatig patroon de hoofdrichting van de percelering volgen en daardoor onder een vrijwel rechte hoek aan de weg geplaatst zijn. In Hoenkoop is sprake van een eenzijdige betrekkelijk dichte bebouwing op de kop van de kavels.

Het bebouwingslint bestaat vrijwel geheel uit boerderijen, waarvan het woongedeelte naar de weg is gekeerd en het bedrijfsgedeelte naar het achterliggende land. De boerderijen zijn door middel van bruggen over de wetering bereikbaar. De bebouwing in het lint is vrij gaaf en wordt weinig verstoord door latere toevoeging. Enige verdichting is in de vorige en vooral in deze eeuw ontstaan door de bouw van woonhuizen bij de boerderijen en door uitbreiding van het aantal bedrijfsgebouwen op de erven.

De erven zijn doorgaans eenvoudig en op de bedrijfsuitoefening ingericht. Het dwarsprofiel van de boerderijstrook wordt gekenmerkt door de asymmetrische opzet met de Hoenkoopse Buurtweg als centrale, tamelijk brede as, en aan één zijde de wetering met bruggen en boerderijen, die door een tuin of voorerf van de weg zijn gescheiden. De strookvormige

percelering en de tamelijk gave bebouwing bepalen de visueel-ruimtelijke karakteristiek van het gebied. De omringende weilanden en de erfbeplanting dragen bij aan het landelijk karakter.

Lange Linschoten
De boerderijstrook ligt aan weerszijden van het riviertje de Lange Linschoten en hoort gedeeltelijk bij Oudewater en gedeeltelijk bij Montfoort. Het bochtige riviertje is de basis geweest voor de ontginningen die van hieraf in zuidoostelijke en noordwestelijke richting hebben plaatsgevonden.

Kenmerkend is het langgerekte bebouwingslint aan de rivierkaden, waarbij het bebouwingsbeeld nog steeds wordt bepaald door boerderijen die de hoofdrichting van de percelering volgen en daardoor onder een vrijwel rechte hoek aan de weg geplaatst zijn. Er is sprake van een tweezijdige tamelijk open bebouwing op de kop van de kavels. Het bebouwingslint bestaat vrijwel geheel uit boerderijen, waarvan het woongedeelte naar de weg is gekeerd en het bedrijfsgedeelte naar het achterliggende land. De bebouwing in het lint is vrij gaaf en wordt weinig verstoord door latere toevoeging. Enige verdichting is in de vorige en vooral in deze eeuw ontstaan door de bouw van woonhuizen bij de boerderijen en door uitbreiding van het aantal bedrijfsgebouwen op de erven.

De erven zijn doorgaans eenvoudig en op de bedrijfsuitoefening ingericht. Het profiel van de boerderijstrook wordt gekenmerkt door een vrijwel symmetrische opzet met de Lange Linschoten als centrale as, aan weerszijden daarvan een kade en boerderijen die door een tuin of voorerf van de weg zijn gescheiden. De strookvormige percelering en de tamelijk gave bebouwing bepalen de visueel-ruimtelijke karakteristiek van het gebied. Het riviertje, de bruggen (kwakels), de weilanden, de wegbeplanting en de erfbeplanting dragen bij aan het landelijk karakter.

Snelrewaard/Waardsedijk
De bebouwingsdichtheid aan de noordkant van de noordelijke IJsseldijk ten oosten van Oudewater is te laag om de bebouwing als boerderijstrook aan te kunnen merken. Slechts over korte afstand is dit wel het geval: in Snelrewaard. De bochtige dijk is de basis geweest voor de ontginningen die van hieraf in noordelijke richting hebben plaatsgevonden.

Kenmerkend is het losse, vrij korte bebouwingslint aan één zijde van de IJsseldijk, waarbij het bebouwingsbeeld nog steeds wordt bepaald door boerderijen die in een min of meer regelmatig patroon de hoofdrichting van de percelering volgen en daardoor onder een schuine hoek aan de weg geplaatst zijn. In Snelrewaard is derhalve sprake van een eenzijdige tamelijk open bebouwing op de kop van de kavels. Het bebouwingslint bestaat vrijwel geheel uit boerderijen, waarvan het woongedeelte naar de weg is gekeerd en het bedrijfsgedeelte naar het achterliggende land.

Een opmerkelijk element in het bebouwingslint is het terrein van de voormalige schans. Enige verdichting in de boerderijstrook is in de vorige en vooral in deze eeuw ontstaan door de bouw van woonhuizen bij de boerderijen en door uitbreiding van het aantal bedrijfsgebouwen op de erven. De erven zijn doorgaans eenvoudig

en op de bedrijfsuitoefening ingericht. Het wegprofiel wordt gekenmerkt door een asymmetrische opzet met de dijk als centrale as, en aan één zijde de boerderijen, die door een tuin of voorerf van de weg zijn gescheiden. De strookvormige percelering en de agrarische bebouwing bepalen de visueel-ruimtelijke karakteristiek van het gebied. De omringende weilanden, de IJsseldijk en de strook land ten zuiden van de dijk dragen bij aan het landelijke karakter.

Papekop

De boerderijstrook Papekop ligt aan de westzijde van de Papekopperdijk en wordt doorsneden door de spoorlijn Woerden-Gouda. De rechte Papekopperdijk is de basis geweest voor de ontginningen die van hieraf in westelijke richting hebben plaatsgevonden.

Kenmerkend is het langgerekte bebouwingslint aan één zijde van de weg met de naastgelegen wetering, waarbij het bebouwingsbeeld nog steeds wordt bepaald door boerderijen die in een regelmatig patroon de hoofdrichting van de percelering volgen en daardoor onder een vrijwel rechte hoek aan de weg geplaatst zijn. In Papekop is sprake van een eenzijdige, tamelijk dichte bebouwing op de kop van de kavels. Het bebouwingslint bestaat vrijwel geheel uit boerderijen, waarvan het woongedeelte naar de weg is gekeerd en het bedrijfsgedeelte naar het achterliggende land.

Opmerkelijk is dat de wetering ten zuiden van Diemerbroek (zie hieronder) aan de oostzijde van de Papekopperdijk ligt en ten noorden aan de westzijde daarvan. De boerderijen aan de dijk ten noorden van Diemerbroek zijn door middel van bruggen over de wetering bereikbaar. De bebouwing in het lint is vrij gaaf en wordt weinig verstoord door latere toevoeging. Enige verdichting is in de vorige en vooral in deze eeuw ontstaan door de bouw van woonhuizen bij de boerderijen en door uitbreiding van het aantal bedrijfsgebouwen op de erven.

De erven zijn doorgaans eenvoudig en op de bedrijfsuitoefening ingericht. Het dwarsprofiel van de boerderijstrook wordt gekenmerkt door een asymmetrische opzet met de Papekopperdijk als centrale as met aan één zijde de wetering. Waar de wetering aan de oostzijde ligt is de opbouw van oost naar west: open land, wetering, weg, boerderijerf met boerderij, open land. Waar de wetering aan de westzijde ligt is de opbouw: open land, weg, wetering met brug, boerderijerf met boerderij, open land. De strookvormige percelering en de tamelijk gave, dichte bebouwing bepalen de visueel-ruimtelijke karakteristiek van het gebied. De omringende weilanden en de erfbeplanting dragen bij aan het landelijk karakter.

Diemerbroek

De boerderijstrook Diemerbroek ligt aan weerszijden van de gelijknamige kade in het noordoosten van de gemeente. De boerderijstrook sluit onder een enigszins schuine hoek aan op die van Papekop. De vrij rechte kade met de Diemerbroekschewetering is de basis geweest voor de ontginningen die van hieraf in noordelijke en zuidelijke richting hebben plaatsgevonden. De wetering ligt gedeeltelijk aan de zuidzijde en gedeeltelijk aan

de noordzijde van de weg.

Kenmerkend is het langgerekte bebouwingslint dat in hoofdzaak aan de zuidzijde van weg en wetering ligt, waarbij het bebouwingsbeeld nog steeds wordt bepaald door boerderijen die in een min of meer regelmatig patroon de hoofdrichting van de percelering volgen en daardoor onder een schuine hoek aan de weg geplaatst zijn. In Diemerbroek is derhalve sprake van een grotendeels eenzijdige tamelijk dichte bebouwing op de kop van de kavels. Het bebouwingslint bestaat vrijwel geheel uit boerderijen, waarvan het woongedeelte naar de weg is gekeerd en het bedrijfsgedeelte naar het achterliggende land. De boerderijen zijn door middel van bruggen over de wetering bereikbaar. Enige verdichting in de boerderijstrook is in de vorige en vooral in deze eeuw ontstaan door de bouw van woonhuizen bij de boerderijen en door uitbreiding van het aantal bedrijfsgebouwen op de erven.

De erven zijn doorgaans eenvoudig en op de bedrijfsuitoefening ingericht. Het dwarsprofiel van de boerderijstrook wordt gekenmerkt door een asymmetrische opzet met de weg als centrale as en aan één zijde daarvan de wetering. Waar de wetering aan de zuidzijde ligt, is de opbouw van zuid naar noord: open land, boerderijerf met boerderij, wetering met brug, weg, open land of boerderijerf met boerderij en pas dan open land. Waar de wetering aan de noordzijde ligt is de opbouw: open land, boerderijerf met boerderij, weg, wetering, open land of wetering met op enkele plaatsen bruggen en boerderijerven met boerderij en pas dan open land. De strookvormige percelering en de agrarische bebouwing bepalen de visueel-ruimtelijke karakteristiek van het gebied. De omringende weilanden, enkele boomgaarden en de erfbeplanting dragen bij aan het landelijk karakter.

Ruige Weide

De boerderijstrook Ruige Weide ligt aan de noordkant van de gelijknamige kade. De vrij rechte kade met de naastgelegen wetering is de basis geweest voor de ontginningen die van hieraf in noordelijk richting hebben plaatsgevonden.

Kenmerkend is het betrekkelijk korte bebouwingslint aan één zijde van de kade, waarbij het bebouwingsbeeld nog steeds wordt bepaald door boerderijen die in een min of meer regelmatig patroon de hoofdrichting van de percelering volgen en daardoor onder een vrijwel rechte hoek aan de weg geplaatst zijn. In Ruige Weide is derhalve sprake van een eenzijdige tamelijk open bebouwing op de kop van de kavels. Het bebouwingslint bestaat vrijwel geheel uit boerderijen, waarvan het woongedeelte naar de weg is gekeerd en het bedrijfsgedeelte naar het achterliggende land. De boerderijen zijn door middel van bruggen over de wetering bereikbaar. De bebouwing in het lint is vrij gaaf en wordt weinig verstoord door latere toevoeging. Enige verdichting is in de vorige en vooral in deze eeuw ontstaan door de bouw van woonhuizen bij de boerderijen en door uitbreiding van het aantal bedrijfsgebouwen op de erven.

De erven zijn doorgaans eenvoudig en op de bedrijfsuitoefening ingericht. Het dwarsprofiel van de boerderijstrook wordt gekenmerkt door een asymmetrische opzet met de Ruigeweidseweg als centrale as, aan één zijde daarvan de

wetering met bruggen en boerderijen die door een tuin of voorerf van de weg zijn gescheiden. De strookvormige percelering en de tamelijk gave, losse bebouwing bepalen de visueel-ruimtelijke karakteristiek van het gebied. De omringende weilanden, de straatbomen en de erfbeplanting en enkele boomgaarden dragen bij aan het landelijk karakter.

Hekendorp

De boerderijstrook Hekendorp ligt ten westen van Oudewater aan de Noord-IJsseldijk. De strook is gesitueerd aan de noordzijde van de dijk, die op enige afstand van de rivier ligt. Bijzonder is dat de weg, waaraan de boerderijen liggen, niet op de kruin van de dijk ligt, maar onderaan de dijk. De tamelijk bochtige dijk is de basis geweest voor de ontginningen die van hieraf in noordelijke richting hebben plaatsgevonden.

Kenmerkend is het langgerekte bebouwingslint, in hoofdzaak aan één zijde van de dijk, waarbij het bebouwingsbeeld nog steeds wordt bepaald door boerderijen die in een min of meer regelmatig patroon de hoofdrichting van de percelering volgen en daardoor onder een enigszins schuine hoek aan de weg geplaatst zijn. In Hekendorp is derhalve sprake van een grotendeels eenzijdige betrekkelijk dichte bebouwing op de kop van de kavels. Het bebouwingslint bestaat vrijwel geheel uit boerderijen, waarvan het woongedeelte naar de weg is gekeerd en het bedrijfsgedeelte naar het achterliggende land. De bebouwing in het lint is vrij gaaf en wordt weinig verstoord door latere toevoeging. Enige verdichting is in de vorige en vooral in deze eeuw ontstaan door de bouw van woonhuizen bij de boerderijen en door uitbreiding van het aantal bedrijfsgebouwen op de erven.

De erven zijn doorgaans eenvoudig en op de bedrijsuitoefening ingericht. Bijzondere element in het boerderijlint in structurele zin is de minieme dorpskern ter hoogte van de aansluiting van de Lange Weidsche Boezem op de IJssel. Zowel buiten- als binnendijks heeft hier enige verdichting plaatsgevonden met woonhuizen, een kerk e.d. Deze verdichting is (in de periode tot rond 1940) beperkt gebleven tot de IJsseldijk. Van recente datum is de aanleg van een nieuwbouwwijkje achter de dijk, qua situering en aanzien duidelijk van het historische bebouwingslint afwijkend. Als bijzondere elementen in de rest van de boerderijstrook kunnen de coupures in de dijk genoemd worden en de touwfabriek. Het dwarsprofiel van de boerderijstrook wordt gekenmerkt door de asymmetrische opzet met de IJsseldijk als centrale as met aan de noordzijde de weg en de boerderijen die door een tuin of voorerf van de weg zijn gescheiden. De strookvormige percelering en de tamelijk gave bebouwing bepalen de visueel-ruimtelijke karakteristiek van het gebied. De omringende weilanden en de erfbeplanting dragen bij aan het landelijk karakter.

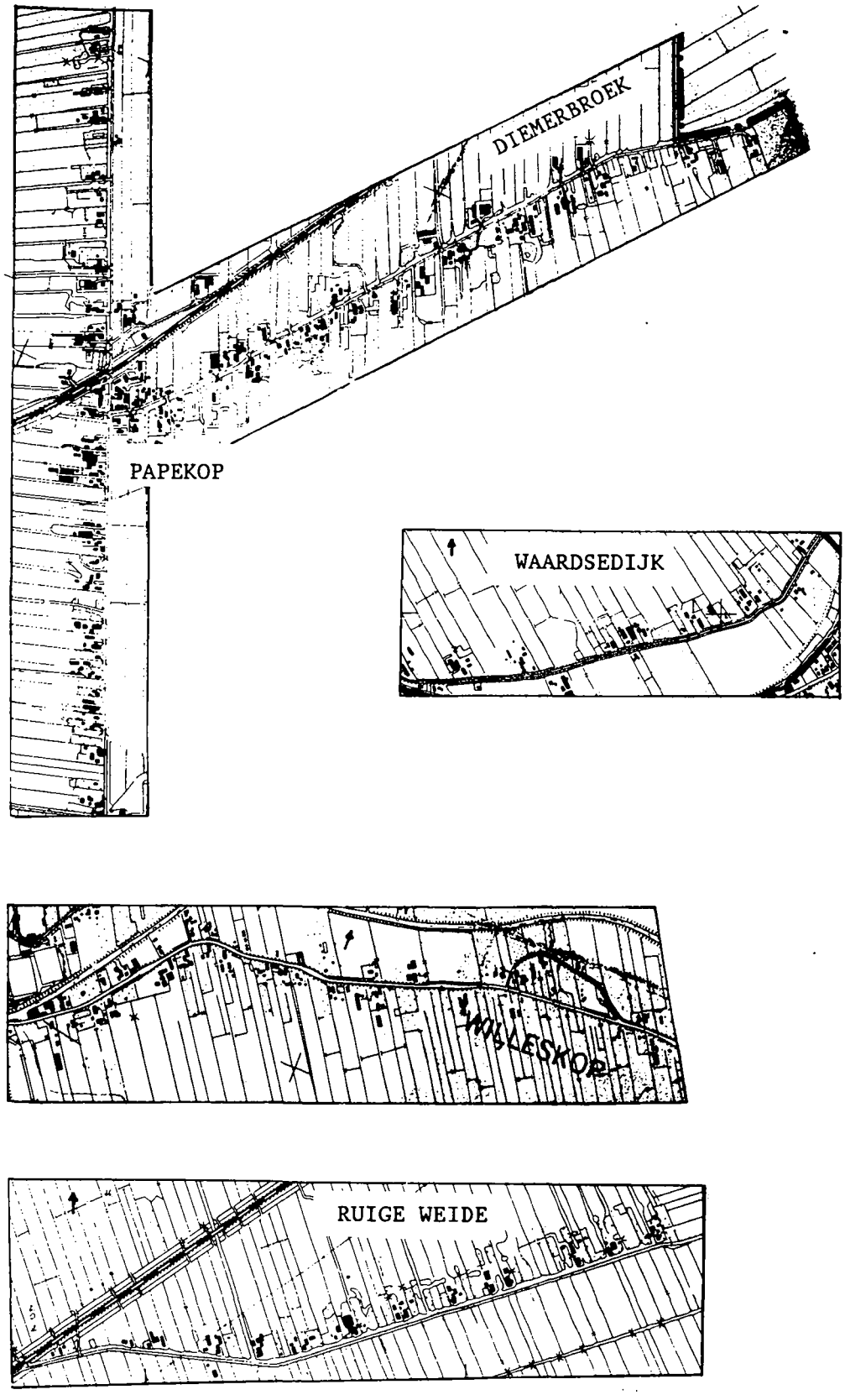

Afb. 14. Boerderijstroken in de gemeente Oudewater.

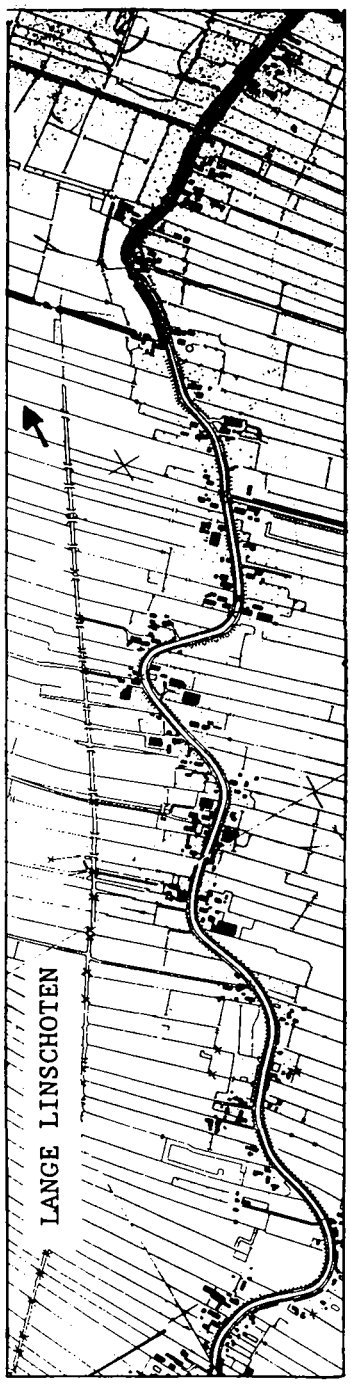

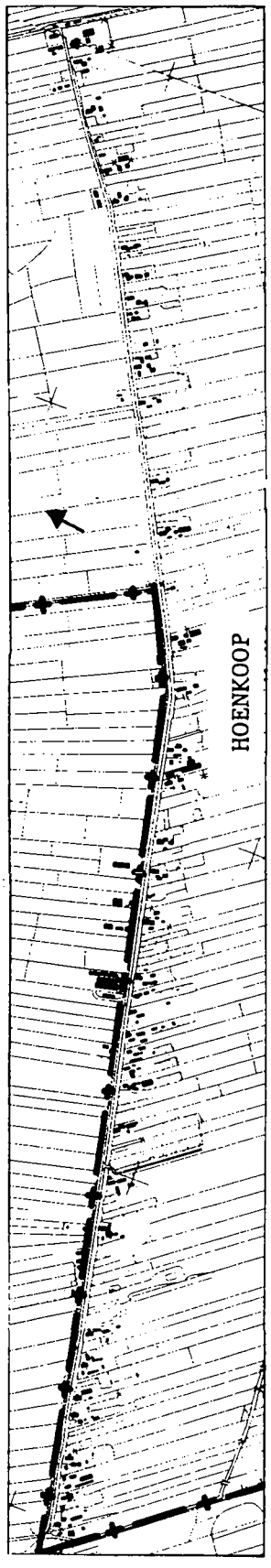

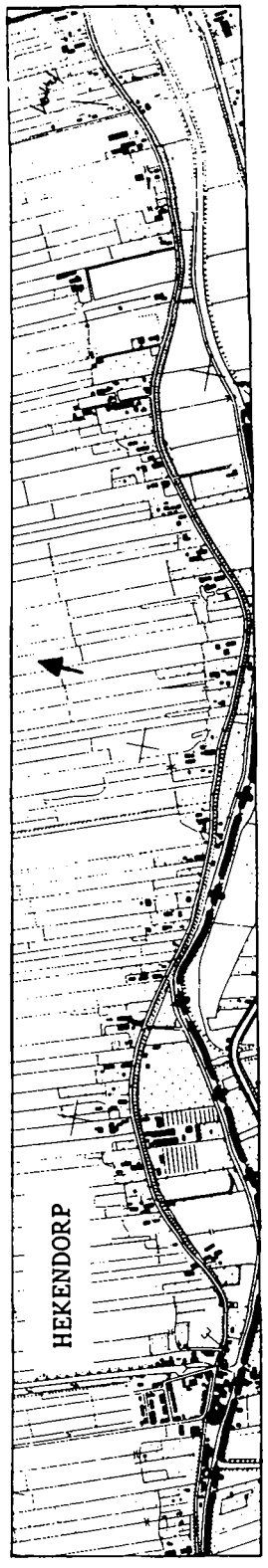

Afb. 14 (vervolg). Boerderijstroken in de gemeente Oudewater.

2 GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN

2.1 INLEIDING

Per gemeente zijn 'gebieden met bijzondere waarden' onderscheiden. De aard van de waardering hangt ten nauwste samen met het karakter van het MIP: de waarde wordt ontleend aan de kwaliteit van de historische bebouwingsstructuren in combinatie met de kwaliteit van de bebouwing. Cultuurhistorische waarden die geen of weinig relatie met de gebouwde omgeving hebben, komen in de waardering niet of nauwelijks aan bod.

In het kader van het MIP is het niet mogelijk gedetailleerd onderzoek te doen naar de kwaliteiten van de gebieden met bijzondere waarden. De onderstaande beschrijving van de waarden beoogt niet uitputtend te zijn, maar is op hoofdzaken gericht.

Inventarisatieformulier gebieden met bijzondere waarden
Ten behoeve van een systematische aanpak is per gebied met bijzondere waarden een formulier ingevuld met de feitelijke gegevens, het gebiedstype, een omschrijving van de waarde en tevens een tabel met waarderingscriteria.

Bij het formulier is zonodig een kaartje gevoegd met de omgrenzing van het gebied, de geïnventariseerde objecten alsmede de belangrijkste structuren conform de legenda.

Waarderingscriteria
De in de stedebouwkundige typologie onderscheiden gebiedstypen worden op hun bijzondere (cultuurhistorische) waarden getoetst, met behulp van een aantal criteria. Ten behoeve van een zo goed mogelijke vergelijkbaarheid van de waarde van object en gebied zijn deze criteria analoog aan de voor de objecten gehanteerde criteria.

De door de Rijksdienst voor de Monumentenzorg opgestelde criteria zijn primair ontwikkeld om de waarde van gebieden uit de periode 1850-1940 vast te stellen, gemeten naar hun landelijke betekenis. Binnen het MIP-Utrecht is gekozen voor een bredere opzet waarbij ook de gebieden uit de periode vóór 1850 worden betrokken en waarbij eveneens de waarde van gebieden op provinciaal en gemeentelijk niveau wordt bepaald. De criteria van de RdMz zijn daartoe aangepast: de volgorde is gewijzigd en enkele formuleringen zijn aangepast.
De volgende (sub)criteria worden onderscheiden:

1. **omgeving**: de stedebouwkundige betekenis in ruimere omgeving;
   1.1 onderdeel groter geheel: de betekenis van het gebied als onderdeel van een groter geheel, bijv. een buitenplaats in een landgoederenlandschap;
   1.2 ruimtelijke relatie: de betekenis van het gebied vanwege de ruimtelijke relaties met de omgeving, bijv. een boerderijstrook in een veenontginning;
   1.3 markering/dominante situering: de betekenis van het gebied vanwege de markering van het stadsbeeld (bijv. villapark), als ruimtelijke of functionele dominant in een groter geheel (bijv. een parkaanleg) of als representant van een groter geheel, bijv. een fort binnen een linie;

2. **stedebouw**: de intrinsieke stedebouwkundige kwaliteit;
   2.1 **structuur**: de kwaliteit van het gebied vanwege het ruimtelijk concept en de structuur gelet op de bijzondere samenhang van functies, schaal, wegen, wateren, groenvoorziening, bebouwing en open ruimten;
   2.2 **erfindeling**: de kwaliteit van het gebied vanwege de percelering en de wijze waarop de erven zijn ingedeeld, bijv. de erven van een boerderijstrook;
   2.3 **bebouwing**: de betekenis van het gebied vanwege de architectonische of architectuurhistorische kwaliteiten van de bebouwing, bijv. die van een woningbouwcomplex;
3. **historie**: de bijzondere cultuurhistorische betekenis;
   3.1 **specifieke uitdrukking**: de betekenis van het gebied vanwege de structuur, bestemming of verschijningsvorm, verbonden met, en duidelijke uitdrukking gevend aan een specifieke politieke, culturele, geestelijke, sociale, economische of algemene historische ontwikkeling;
   3.2 **stedebouwkundig**: de betekenis van het gebied voor de geschiedenis van de ruimtelijke ordening en voor de ontwikkeling van het stedebouwkundig denken;
   3.3 **innovatieve waarde**: de betekenis van het gebied vanwege de innovatieve waarde of pioniersfunctie gelet op type, motief en datering;
4. **gaafheid**: de mate waarin het gebied zijn oorspronkelijke gedaante bewaard heeft (herkenbaarheid);
   4.1 **omgeving**: belang van het gebied in relatie tot de structurele en/of visuele gaafheid van de stedelijke of landelijke omgeving (vergelijk criterium 1);
   4.2 **structuur**: belang van het gebied vanwege de herkenbaarheid of gaafheid van de (oorspronkelijke) historisch-ruimtelijke structuur en functionele opzet als geheel;
   4.3 **erfindeling**: belang van het gebied vanwege de vorm, grootte en/of karakteristieke inrichting van de erven;
   4.4 **bebouwing**: belang van het gebied vanwege de architectonische gaafheid van de (oorspronkelijke) bebouwing.

Toelichting
Toepassing van deze criteria vindt plaats door middel van een driepunts-schaal op het inventarisatie-formulier teneinde vast te stellen of de betekenis van het gebied met bijzondere waarden van nationaal, provinciaal of gemeentelijk belang is. Per criterium is de waarde worden: 1 = zeer hoog, 2 = hoog, 3 = redelijk. Indien een criterium niet (meer) van toepassing is, wordt in deze tabel geen score aangegeven.

Aan de hand van de score op de verschillende criteria wordt tenslotte een totaalwaarde bepaald (zie veld 'kwalificatie').

2.2 INVENTARISATIE GEBIEDEN MET BIJZONDERE WAARDEN IN DE GEMEENTE OUDEWATER

In de gemeente Oudewater zijn zes gebieden met bijzondere waarden onderscheiden:
1. De binnenstad van Oudewater;
2. Het gebied rond Utrechtsestraatweg/IJsselvere;
3. Hekendorp;
4. Ruige Weide;
5. Lange Linschoten;
6. Rateles.

Het eerstgenoemde gebied bestaat uit de historische binnenstad van Oudewater. Bij het tweede gebied gaat het om een 'stedelijk ingericht gebied 1850-1940' en het derde, vierde en vijfde gebied betreffen 'boerderijstroken vóór 1850'. Het laatstgenoemde gebied betreft een 'overig gebied vóór 1850 (buiten de bebouwde kom)'.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : OD GBW 1 (zie overzichtskaart, detailkaart)
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Oudewater
naam : Oudewater
gebiedstype : stadskern vóór 1850
inv. datum : februari 1991
inventarisator : MK
aantal MIP-objecten : 200
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : ja
literatuur/bronnen : Toelichting aanwijzing beschermd stadsgezicht, 1977

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel			
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering	x		
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			
3.2 stedebouwkundig		x	
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden
Zoals hierboven uiteengezet is de plattegrond van de binnenstad van Oudewater in de middeleeuwen en in het laatste kwart van de zestiende eeuw bepaald. De omringende vestingwerken zijn qua vorm van latere datum en bovendien voor een groot deel verdwenen. Wel is de omtrek nog in het beloop van wegen en wateren ter plaatse te herkennen. Dit houdt in dat, wat betreft de binnenstad van Oudewater, gesproken kan worden van een gaaf tot zeer gaaf bewaarde historisch-ruimtelijke structuur. Door de aanwezigheid van deze structuur in combinatie met een monumentale en waardevolle bebouwing kan de binnenstad aangemerkt worden als een 'gebied met bijzondere waarden'.

De gaafheid van de stedelijke structuur is met name groot in wat hierboven als de stadskern is aangeduid: het gebied tussen IJssel en Linschoten met het omringende gebied (Markt,

Havenstraat etc.). De beide riviertjes, de flankerende kaden, de overige straten, te verdelen in lengte-assen (die min of meer het beloop van het water volgen) en tussenliggende dwarsvebindingen zijn waardebepalend voor de structuur.

Minder uitgesproken is de structuur in de randzone tussen het eigenlijke stadscentrum enerzijds en de vroegere omwalling anderzijds. Vooral aan de zuidwest- en de noordzijde is door sloop en nieuwbouw de historische structuur gedeeltelijk vervaagd. Opgemerkt dient te worden dat de situatie aan de Lange Burchwal anders is dan die aan Arminiusplein, Gasplein e.d. Aan de Lange Burchwal is door woningbouwinvulling in de jaren twintig het toenmalige historisch karakter weliswaar gewijzigd, de structuur is daarmee nauwelijks veranderd.

De voormalige vestingwerken zijn voor een deel in omtrek nog herkenbaar in het beloop van wegen en water ter plaatse, daarnaast is een deel van de omgrachting bewaard gebleven. Beide aspecten zijn bepalend voor de historische kwaliteit van de stadsrand.

De interne structuur van de vestingwerken is grotendeels verdwenen door woningbouwinvulling (na 1940) en ingebruikname voor bedrijvigheid (dit heeft een aantal waardevolle objecten opgeleverd).

De bebouwing in de stad als geheel is monumentaal en als zodanig van grote waarde. De genoemde zonering geldt ook hier. Het meest stedelijk en monumentaal is de stadskern met gesloten gevelwanden en aanzienlijke bebouwing. Van bijzondere (beeldbepalende) waarde zijn afzonderlijke objecten als de St.Michaëlkerk, het oude stadhuis en de voormalige Ursulakapel.

De bebouwing in de randzone is van minder allure en als geheel ook minder gaaf. Desondanks is ook hier een behoorlijk aantal waardevolle objecten te vinden, zowel woonhuizen als (voormalige) bedrijfsbebouwing. Ook waar de vroegere verdedigingswerken in gebruik genomen zijn voor bedrijvigheid is een aantal waardevolle bedrijfsgebouwen te vinden, met name op het huidige Six-terrein.

In 1977 is de binnenstad van Oudewater aangewezen als beschermd stadsgezicht op grond van artikel 20 van de Monumentenwet. De bijgaande toelichting geeft de volgende motivatie: 'de historische stedebouwkundige totaliteit van Oudewater, bepaald door de oorspronkelijke structuur en de historische bebouwing rechtvaardigt een aanwijzing (..) voor het historische stadsgebied en de nog herkenbare onderdelen van de verdedigingsgordel.'

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : OD GBW 2 (zie overzichtskaart, detailkaart)
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Oudewater
naam : Utrechtsestraatweg/IJsselvere
gebiedstype : stedelijk ingericht gebied 1850-1940
inv. datum : februari 1991
inventarisator : MK
aantal MIP-objecten : 22
kwalificatie : gemeentelijk
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie			x
1.3 markering/dominante situering			
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling			x
2.3 bebouwing			x
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking			
3.2 stedebouwkundig			x
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving			x
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling			x
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden betreft een deel van de voormalige bolwerken, doorsneden door de Utrechtsestraatweg. Het gebied is ontstaan door bebouwing, na de sloop van de vestingwerken, aan de belangrijke uitvalsweg en stadstoegang. De waarde wordt primair bepaald door de gave structuur in combinatie met karakteristieke bebouwing, waarbij het geheel kenmerkend is voor de specifieke ontwikkeling ter plaatse. Het gebied kan tevens als exemplarisch beschouwd worden voor soortgelijke ontwikkelingen in andere steden.

De belangrijkste structuurelementen zijn de Utrechtsestraatweg, de Oude Utrechtsestraatweg en IJsselvere. De Utrechtsestraatweg is de belangrijkste weg ten oosten van de stad. De weg sluit aan op IJsselvere, het in de zeventiende eeuw binnen de omwalling opgenomen buurtje aan de IJssel tegenover de stad. In de Oude Utrechtsestraatweg is het beloop van het vroegere bolwerk ter plaatse te herkennen.

De bebouwing bestaat merendeels uit woonhuizen uit de periode 1880-1940, van de weg gescheiden door een voortuin. De bebouwing benadrukt het karakter van het gebied als woon- en stadsuitbreidingsgebied na 1850.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: **gebieden met bijzondere waarden**

---

nummer : OD GBW 3 (zie overzichtskaart)
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Oudewater
naam : Hekendorp
gebiedstype : boerderijstrook vóór 1850
inv. datum : februari 1991
inventarisator : MK
aantal MIP-objecten : 68
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit de boerderijstrook aan de noordelijke IJsseldijk ten westen van Oudewater, waarin de kern Hekendorp, voorzover daarvan gesproken kan worden, opgenomen is.

De eenzijdige boerderijstrook ligt ten noorden van de weg aan de voet van de dijk (Hekendorperweg, Hekendorpse Buurt, Goejanverwelle). De kwaliteit van het gebied is primair gelegen in de nog voor een belangrijk deel herkenbare karakteristiek van de boerderijstrook binnen de hoofdstructuur van de systematisch uitgevoerde ontginningen ter plaatse, in combinatie met de aanwezige monumentale en/of historisch waardevolle bebouwing, de erfinrichting en de onmiddellijke omgeving.

In de structuur hebben, afgezien van de aanleg van enkele straten in Hekendorp, geen recente wijzigingen plaatsgevonden. De structuur is derhalve gaaf en als zodanig waardevol te noemen.

Hoofdelementen van de structuur zijn: de rivierdijk met de weg erlangs als ontginningsbasis, de strookvormige percelering

met op de kop van de kavels de boerderijen en de oriëntatie van de boerderijen die aansluit op de perceelsoriëntatie (schuin op de dijk).

Bijzonder in structureel opzicht, en daarmee waardeverhogend, is de ligging van de weg naast en niet op de dijk. De dijk is voorzien van coupures. De minieme kern van Hekendorp, bij de sluis in de Dubbele Wieriche, vormt een tweede samenstel van bijzondere elementen in de boerderijstrook. Van eminent belang zijn hier de waterstaatkundige elementen: de Dubbele Wieriche met de kaden er langs en de restanten van de Lange Weidse boezem en de sluis, alsmede de buitendijkse kernontwikkeling die heeft plaatsgevonden.

Door de aanleg van enkele straten aan de binnenkant van de dijk zijn de relaties tussen de verschillende elementen verstoord.

De boerderijen in de strook zijn voor een groot deel monumentaal of beeldbepalend van aard. De erfindeling is goeddeels gaaf, met voortuin of voorerf en bijgebouwen als schuren en kapbergen. Bij veel boerderijen zijn fruitbomen aanwezig en voor enkele panden staan ook leilinden.

In het boerderijlint is een aantal woonhuizen opgenomen. Daarnaast zijn er enkele bijzondere objecten, zoals de touwfabriek van Van der Lee. Tezamen vormt de bebouwing een geheel van aanzienlijke waarde.

De historische kern Hekendorp bestaat uit een buurtje rond de sluis in de IJsseldijk. Het gaat voornamelijk om een kerk en enkele woonhuizen. Als geheel is de kern als 'sluisontwikkeling' van waarde binnen de boerderijstrook.

Tevens geldt hier wat voor het hele gebied geldt: het contrast tussen de relatieve beslotenheid van de bebouwing en de openheid van het agrarisch gebied is bepalend voor de visuele karakteristiek. Aan de visuele kwaliteit, die mede door erf- en wegbeplanting en de nivo-verschillen(dijk-land,uiterwaard) hoog is wordt door de nieuwbouw ter plaatse enige afbreuk gedaan.

De waarde van het open agrarische gebied, vanwege de visuele en functionele relatie met de boerderijstrook, is op de kaart door middel van pijlen tot uitdrukking gebracht.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

---

nummer : OD GBW 4 (zie overzichtskaart)
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Oudewater
naam : Ruige Weide
gebiedstype : boerderijstrook vóór 1850
inv. datum : februari 1991
inventarisator : MK
aantal MIP-objecten : 9
kwalificatie : provinciaal
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel		x	
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur		x	
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing		x	
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur		x	
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit de boerderijstrook Ruige Weide, gelegen aan de gelijknamige weg. De kwaliteit van het gebied is primair gelegen in de zeer herkenbare karakteristiek van de boerderijstrook binnen de hoofdstructuur van de systematisch uitgevoerde (cope-)ontginningen ter plaatse.

Waardebepalend voor de betrekkelijk korte boerderijstrook is de bewaard gebleven structuur in combinatie met de monumentale en/of beeldbepalende boerderijen.

Hoofdelementen van de structuur zijn: de weg met de wetering erlangs als ontginningsbasis, de strookvormige percelering met op de kop van de kavels de boerderijen, de oriëntatie van de boerderijen die aansluit op de perceelsoriëntatie (vrijwel haaks op de weg) en de voor een deel opvallend brede kavelsloten.

Over de gehele lengte is de structuur gaaf bewaard en hebben geen ingrijpende wijzigingen plaatsgevonden. De boerderijen in de strook zijn voor een aanzienlijk deel monumentaal of

beeldbepalend. Ook de erfindeling is goeddeels gaaf, met voortuin of voorerf en bijgebouwen als schuren en kapbergen. Bij enkele boerderijen zijn leilinden aanwezig. Bepalend voor de visuele karakteristiek van de boerderijstrook is het contrast tussen de relatieve beslotenheid van de bebouwing en de openheid van het agrarische gebied.

De waarde van het open agrarische gebied, vanwege de visuele en functionele relatie met de boerderijstrook, is op de kaart door middel van pijlen tot uitdrukking gebracht.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer : OD GBW 5 (zie overzichtskaart)
inventarisatiegebied: Rivierkleigebied
gemeente : Oudewater
naam : Lange Linschoten
gebiedstype : boerderijstrook vóór 1850
inv. datum : februari 1991
inventarisator : MK
aantal MIP-objecten : 46
kwalificatie : nationaal
beschermd gezicht : nee

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie	x		
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking		x	
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving	x		
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling		x	
4.4 bebouwing	x		

Omschrijving waarden
Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit de boerderijstrook aan weerszijden van de Lange Linschoten en een deel van het achterliggende land. Het gebied ligt voor een deel in de gemeente Oudewater en voor een deel in Montfoort en sluit dan ook aan bij MF GBW 3.

De waarde van het gebied is primair gelegen in de nog grotendeels herkenbare karakteristiek van de tweezijdige boerderijstrook, binnen de hoofdstructuur van de systematisch uitgevoerde ontginningen ter plaatse.

Waardebepalend is de in stand gebleven ruimtelijke structuur van de boerderijstrook in combinatie met de kwaliteit van de bebouwing en die van erfinrichting en inrichting van de openbare ruimte.

Hoofdelementen van de ruimtelijke structuur zijn: de bochtige rivier met aan weerszijden de kaden als ontginningsbasis, de strookvormige percelering met de perceelsscheidingen (sloten) en de situering van de boerderijen op de kop van de kavels, waarbij

de oriëntatie van de boerderijen aansluit op die van de percelering.

Ingrijpende recente wijzigingen in de structuur hebben zich niet voorgedaan. Over de gehele lengte is daardoor de karakteristieke dwarsopbouw van de boerderijstrook zeer gaaf. Globaal is deze opbouw: agrarisch land, erf met boerderij, kade, rivier, kade, erf met boerderij, agrarisch land.

De kwaliteit is nauwelijks aangetast door veranderingen in erfinrichting en bebouwing (agrarische bijgebouwen, woonhuizen).

De bebouwing wordt gekenmerkt door monumentale en beeldbepalende boerderijen en is als geheel zeer waardevol. Bijzondere elementen, bijdragend aan het specifieke karakter van het bebouwingslint, zijn de twee gemalen, met name het op enige afstand van de kade liggende gemaal van de polder Snelrewaard en Zuid Linschoten en de bruggen (kwakels) over het riviertje.

Het contrast tussen de relatieve beslotenheid van het de rivier volgend, slingerend bebouwingslint en de openheid van het achterliggende land, is bepalend voor de visuele karakteristiek van het gebied. Ook de wegbeplanting draagt hier aan bij en vormt derhalve een waardevol element. Dit geldt eveneens voor de erfinrichting van een aantal boerderijen met leilinden, vruchtbomen e.d.

De waarde van het open agrarische gebied, vanwege de visuele en functionele relatie met de boerderijstrook, is op de kaart door middel van pijlen tot uitdrukking gebracht.

M.I.P. PROVINCIE UTRECHT: gebieden met bijzondere waarden

nummer	: OD GBW 6 (zie overzichtskaart)
inventarisatiegebied	: Rivierkleigebied
gemeente	: Oudewater
naam	: Rateles
gebiedstype	: overig gebied vóór 1850 (buiten de bebouwde kom
inv. datum	: februari 1991
inventarisator	: MK
aantal MIP-objecten	: 3
kwalificatie	: nationaal
beschermd gezicht	: nee
literatuur/bronnen	: Den Uyl, 1963

Criteria gebieden met bijzondere waarden	1	2	3
1. omgeving			
1.1 onderdeel groter geheel	x		
1.2 ruimtelijke relatie		x	
1.3 markering/dominante situering		x	
2. stedebouw			
2.1 structuur	x		
2.2 erfindeling		x	
2.3 bebouwing	x		
3. historie			
3.1 specifieke uitdrukking	x		
3.2 stedebouwkundig			
3.3 innovatieve waarde			
4. gaafheid			
4.1 omgeving		x	
4.2 structuur	x		
4.3 erfindeling	x		
4.4 bebouwing		x	

Omschrijving waarden

Het gebied met bijzondere waarden bestaat uit het meest westelijk deel van de polder Willeskop tegen de middeleeuwse restontginning Rateles. Het gebied wordt in beslag genomen door de (voormalige) boezems ter afwatering van de polders Benschop, Willeskop, Blokland en Kort Heeswijk. Een klein deel ligt in de gemeente Lopik (zie LPK GBW 6).

De kwaliteit van het gebied is primair gelegen in de nog voor een belangrijk deel herkenbare karakteristiek van de waterstaatkundige werken ter plaatse. Waardebepalend is de structuur in combinatie met de daaraan gerelateerde bebouwing en het gebruik als grasland.

Hoofdelementen van de structuur zijn de weteringen (van de polders Willeskop en Benschop naar de IJssel) en de hooggelegen,

bekade boezem met het voormalige gemaal van Benschop en de lage boezem van Willeskop met niet meer functionerend gemaal. Secundaire elementen zijn enkele oude molenplaatsen.

De sterke ruimtelijke en functionele relaties met het omringende polderlandschap verhogen de waarde van het gebied nog, evenals het gebruik als grasland. Daardoor blijft ook de voormalige boezem ingebed in het ruimere landschap, terwijl de vroegere functie herkenbaar blijft.

De waarde van het open agrarische gebied, vanwege de visuele en functionele relatie met de boerderijstrook, is op de kaart door middel van pijlen tot uitdrukking gebracht.

3 ARCHEOLOGISCHE TERREINEN EN HISTORISCH-LANDSCHAPPELIJKE ELEMENTEN EN STRUCTUREN

3.1 ARCHEOLOGISCHE TERREINEN

Archeologische sporen opgenomen in: Archeologische monumenten in de provincie Utrecht, ROB en Provincie Utrecht, 1987:
1 Aanleg en overblijfselen van hetLaat-Middeleeuwse versterkte huis De Vliet.

3.2 HISTORISCH-LANDSCHAPPELIJKE ELEMENTEN EN STRUCTUREN

Binnen het kader van het MIP is geen uitputtende studie of inventarisatie verricht naar de aanwezigheid van belangwekkende historisch-geografische elementen en structuren. Onderstaande opsomming streeft dan ook niet na volledig te zijn. Doel is meer een signalering van in het oog springende elementen en belangrijke deelstructuren, die onderdeel zijn van de historisch-ruimtelijke structuur. Op diverse plaatsen in de tekst van deel A is de historische nederzettingsstructuur uitgebreid behandeld (par. 3.5 en 4.4). Ook de infrastructuur is daar voor een belangrijk deel reeds behandeld (par. 3.4 en 4.3).

Structuurbepalende elementen van nederzettingen alsmede de reeds behandelde infrastructuur zijn in onderstaand overzicht derhalve niet opgenomen. Niet onderzocht en dus evenmin vermeld zijn bijzondere perceleringen en perceelsrandbegroeiingen. Dit overzicht beperkt zich tot een indicatieve opsomming van overige relevante historisch-landschappelijke elementen en structuren.

1 De waterstaatkundige hoofdinfrastructuur met weteringen, boezemwater, boezemkades, oude molenplaatsen, molens en gemalen. Daarbij is met name het afwateringssysteem van het gebied van belang vanwege de uitgestrektheid en de gaafheid van het stelsel (zie ook 2.2 het gebied met bijzondere waarden Rateles, OD GBW 6).
2 Landschapselementen die samenhangen met de ontginning. Te denken valt aan zij- en achterkades, percelering en situering van boerderijen aan de Hollandse IJssel, de Papekopperdijk, Ruige Weide enz. (zie ook 2.2 de gebieden met bijzondere waarden Hekendorp (OD BGW 3), Ruige Weide (OD GBW 4) en Lange Linschoten (OD GBW 5).
3 Bijzondere wegen. Te denken valt aan tiendwegen (Vliet en Dijkveld) en uitwegen.
4 Restanten van de hennepcultuur, zoals met wilgen omzoomde rootsloten en henneplandjes, kunnen her en der nog aanwezig zijn (direct achter of naast de boerderij).
5 Het restant van de schans aan de Waardsedijk uit 1796 (zie overzichtskaart).

4 OVERZICHT VAN DE BEBOUWING

4.1 VERDEDIGINGSWERKEN, ZAKEN EN GEBOUWEN MET EEN MILITAIR KARAKTER

Van de oude verdedigingswerken rond Oudewater, zijn alleen gedeelten van de stadsgracht bewaard gebleven, de Kleine Gracht of Bleekersgracht langs de Westerwal en de Grote Gracht langs de Nieuwe Singel (OD 342). De grachten zijn gedeeltelijk aan het eind van de zestiende eeuw en gedeeltelijk in de achttiende eeuw aangelegd ter vervanging van de middeleeuwse fortificaties.

Aan de West-IJsselkade staat een voormalige soldatenbarak uit 1798 (OD 522B), die nu onderdeel uitmaakt van het fabriekscomplex Six.

4.2 BRUGGEN, SLUIZEN EN ANDERE WEG- EN WATERBOUWKUNDIGE WERKEN EN DE BIJBEHORENDE HULPMIDDELEN

Dwars door de binnenstad van Oudewater stroomt het riviertje de Linschoten. Daar overheen zijn diverse bruggen gebouwd, waaronder drie bakstenen boogbruggen. De Visbrug (OD 498) is een zeventiende-eeuwse brug, waar de vis werd verhandeld. De Marktbrug (OD 336) is heel bijzonder vanwege zijn grote afmetingen. Deze zeventiende-eeuwse brug fungeert van oudsher als marktplein. Aan de rand van de binnenstad, aan het einde van de Leeuweringerstraat ligt de derde bakstenen boogbrug (OD 493A), die in 1767 werd gebouwd.

De Linschoten mondt uit in de Hollandse IJssel. Aan de rand van de binnenstad, tussen de Havenstraat en het IJsselvere, ligt over de IJssel de enkelvoudige gietijzeren ophaalbrug (OD 149). De brug werd in 1860 gebouwd door de firma Cosijn in Gouda. De voormalige brugwachterswoning is Zuid IJsselkade 1 (OD 149A).

In de polders zien we veel bruggetjes bij boerderijstroken als de Hoenkoopsebuurtweg, de Papekopperdijk en Ruige Weide. Hoewel de oorspronkelijke bakstenen boogbruggen meestal door betonnen bruggen zijn vervangen, zijn ze van belang als onderdeel van de oude erfstructuren. Hoenkoopsebuurtweg 15 (OD191) is één van de weinige boerderijen waar nog een oorspronkelijke bakstenen brug te zien is. Opvallend aan de Noord en Zuid Linschoterzandweg zijn de zogenaamde 'kwakels', de smalle houten bruggen, die een relatief hoge overspanning over de Linschoten maken.

Oudewater bezit twee historische sluizen, te weten een kleine schutsluis in de Linschoten (OD 393A) en de Goejanverwellesluis in Hekendorp (OD 94). De sluis aan de Leeuweringerstraat ligt onder de boogbrug die hierboven besproken is. Ze dateert uit de negentiende eeuw en is voorzien van puntdeuren. De installatie voor handbediening is nog aanwezig. Vinkenbuurt 1 (OD 493) is de bijbehorende sluiswachterwoning.

De Goejanverwellesluis in Hekendorp (OD 94) is eveneens een schutsluis met puntdeuren en ook hier ligt er (gedeeltelijk) een bakstenen boogbrug van zeventiende-eeuwse oorsprong overheen. Ook deze sluis heeft nog de installatie voor handbediening. Ernaast staat de sluiswachterwoning (Goejanverwelle 74/OD 94A). De

Goejanverwellesluis is bekend vanwege het feit dat Koningin Wilhelmina van Pruisen op 28 juni 1787, de vrouw van de afgezette stdahouder Willem V, hier zou zijn aangehouden. In werkelijkheid vond de aanhouding plaats aan het riviertje de Vlist. Wel is de prinses enige tijd vastgehouden op de nabij de sluis gelegen boerderij Goejanverwelle 33 (OD 86).

Tot de belangrijkste waterbouwkundige werken in het buitengebied van de gemeente Oudewater kunnen de diverse poldergemalen worden gerekend. Het door architect De Vries in neo-classicistische stijl ontworpen, markant op de boezemkade gelegen 'gemaal van Benschop' aan de Damweg (OD28) dateert uit 1871. De bijbehorende dienstwoning (OD 28A) is gebouwd in dezelfde stijl. Het gemaal Willeskop 157 (OD 565) dateert uit 1882 en is ontworpen door architect J. Paul. Het is qua detaillering verwant met het gemaal aan de Damweg. Aan weerszijden van de Linschoten liggen twee gemalen. 'De Volharding' aan de Zuid Linschoterzandweg (OD615) en het daarbij behorende pomp- en woonhuis (OD 615A) zijn beiden door architect Goldberg ontworpen en in 1875 gebouwd. Aan de overzijde van de Linschoten staat het woonhuis, dat behoorde bij gemaal 'De Noord Linschoten', dat in 1880 werd gebouwd (Noord Linschoterzandweg 40, OD 373). Bijzonder aan de vier genoemde gemalen is de aanwezigheid van gevelstenen, waarop gegevens zijn te vinden over bouwjaar, architect, aannemer en bestuursleden van de verantwoordelijke waterschappen. Het jongste gemaal van Oudewater, dat aan de Oostkade in Hekendorp staat (OD 387), is niet in het bezit van een dergelijke gevelsteen. Het uit omstreeks 1950 daterende vierkante gebouw is voorzien van grote vensters en deuren, waardoor de machinerieën goed zichtbaar zijn. Het woonhuis Oostkade 9 (OD 387A) is in het laatste kwart van de negentiende eeuw gebouwd als schuur bij de molen, die voorheen op de plaats van het gemaal stond.

4.3 VOORWERPEN OP VELDEN, PLEINEN EN STRATEN

De gemeente Oudewater kent een drietal gedenkbomen. De oudste is de Wilhelminaboom aan het IJsselvere (OD 593). De uit 1890 daterende boom is omgeven door een fraai hekwerk met het opschrift 'Wilhelmina 1890'. In Hekendorp, naast de Goejanverwellesluis, vinden we een Beatrixboom (OD 98). De oorspronkelijke boom werd geplant ter ere van de geboorte van prinses Beatrix in 1938, de huidige boom is vrij jong. Het hekje draagt het opschrift 'Beatrix 1938'. Een tweede Beatrixboom vinden we aan het Gasplein in de binnenstad van Oudewater (OD 68). De boom dateert uit 1980 en is geplant ter ere van de kroning van prinses Beatrix tot koningin. Evenals de andere bomen is ook deze gedenkboom omgeven door een donkergroen en goudkleurig hekwerk. De vormgeving is echter moderner (geometrisch) en het opschrift is beperkt tot de letter 'B'.

Bijzonder is het hardstenen zeventiende-eeuwse beeld van een ongeblinddoekte Vrouwe Justitia in Hekendorp (OD 97). Het beeld is geplaatst op een sokkel en een toscaanse zuil.

Naast Goudsestraatweg 2, op de grens van de voormalige gemeenten Hoenkoop en Oudewater staat een hardstenen grenspaal

(OD 127) van zeventiende-eeuwse oorsprong. De paal is voorzien van het opschrift Z.H. en O.W.

4.4 GEBOUWEN VOOR HET LANDS-, GEWESTELIJK EN PLAATSELIJK BESTUUR, VOOR DE RECHTSPRAAK, OVERHEIDS- EN SEMI-OVERHEIDSDIENSTEN

De huidige gemeente Oudewater is samengesteld uit (een deel van) het grondgebied van in totaal zeven voormalige gemeenten, te weten Ruige Weide, Papekop, Hekendorp, Hoenkoop, Willeskop, Linschoten en Oudewater zelf. Het voormalige gemeentehuis van Hoenkoop bevindt zich binnen de huidige gemeentegrenzen (Goudsestraatweg 1, OD 99). Het werd in 1925 gebouwd naar ontwerp van architect S.P. Berkhof. Opvallend is de ligging nabij de grens van de Oudewaterse binnenstad. In Hekendorp staat aan het Goejanverwelle een gebouw, dat in oorsprong een school was, maar tussen 1883 en 1964 als raadszaal heeft dienst gedaan (Goejanverwelle, bij 52, OD 90). Het raadhuis van Oudewater (Visbrug, OD 494) is een hollands-maniëristisch gebouw. In de rijk versierde voorgevel zien we niet alleen het wapen van Oudewater, maar ook dat van Gouda en Delft. Met deze twee steden had Oudewater goede betrekkingen. Het raadhuis dateert uit 1588 en is gelegen in het stadscentrum aan een pleintje op het kruispunt van Havenstraat, Visbrug, Kapellestraat en Korte Havenstraat. Het wordt momenteel alleen voor representatieve doeleinden gebruikt.

Aan de Leeuweringerstraat staat het postkantoor (Leeuweringerstraat 15-17, OD 285), dat omstreeks 1880 werd gebouwd. Het oorspronkelijke interier is met een verbouwing in 1961 verloren gegaan.

4.5 KERKELIJKE GEBOUWEN EN BIJZONDERE ONDERDELEN DAARVAN, ALSMEDE WONINGEN VOOR KERKELIJKE FUNCTIONARISSEN

In de inventarisatie zijn zes kerkgebouwen opgenomen. Het kleinste is de voormalige Gereformeerde Kerk aan het Rodezand (OD 447). Deze zaalkerk is versierd met neo-classicistische elementen en gebouwd in 1869. Aan de Leeuweringerstraat staat de neo-romaanse Oud-Katholieke (zaal)kerk met kosterij (resp. Leeuweringstraat 12 en 14, OD 283 en OD283A). Kerk en pastorie zijn gebouwd in 1882 naar ontwerp van architect M.C. van Wijngaarden. Leeuweringerstraat 10 (OD 281) is de voormalige pastorie van de Oud-Katholieke kerk. Het huis dateert uit de zeventiende eeuw, maar heeft in 1868 haar huidige uiterlijk gekregen.

Bijzonder is de neo-gothische Rooms-Katholieke kruiskerk aan de Kapellestraat (Kapellestraat 15 OD, 227A). Het neo-gothische kerkinterieur is nog volledig intact. De pastorie, Kapellestraat 13 (OD 227), is rijk gedetailleerd en heeft onder andere een fraaie ingangspartij. De grote voortuin met cirkelvormig grindpad geeft het geheel een representatief aanzien. Kerk en pastorie zijn ontworpen door architect E.J. Margry in 1881.

Tegenover de Rooms-Katholieke Kerk ligt het restant van de vijftiende eeuwse laat-gothische St. Ursulakapel (OD 233), waarin

nu het politiebureau gevestigd is. De in kloostermoppen met zandstenen 'speklagen' opgetrokken kapel maakte deel uit van het Ursulaklooster en is één van de twee oudste gebouwen in Oudewater. Nog ouder is namelijk de toren van de Michaëlskerk aan de Noorderkerkstraat (OD 353). Deze omstreeks 1300 gebouwde romaanse toren is zeer bijzonder is vanwege de in deze streken ongebruikelijk toepassing van een zadeldak. De kerk zelf, een hallenkerk met transept, dateert in oorsprong uit de vroege zestiende eeuw. Bij een recente restauratie is zij voor een groot deel in de oude staat hersteld. De Michaëlskerk is in gebruik bij de Nederlands-Hervormde Gemeente. Sinds lange tijd is de kosterij van de kerk gevestigd in twee voormalige pakhuizen aan de Noorder Kerkstraat (Noorder Kerkstraat 20-22, OD 351). Ze dateren uit het eerste kwart van de zeventiende eeuw en zijn gebouwd in hollands-maniëristische stijl.

De laatste in het centrum van Oudewater gelegen kerk is vrijwel niet als zodanig herkenbaar. Kromme Haven 2 (OD 257) is een zeventiende-eeuwse Rooms-Katholieke schuilkerk, waarvan in het interieur nog enkele galerijen bewaard zijn gebleven. De pastorie was gevestigd in Kromme Haven 1 (OD 256).

De Nederlands Hervormde kerk in Hekendorp (Goejanverwelle 48, OD 88) is een uit 1845 daterende zaalkerk. Neo-classicistische-stijlinvloeden herkent men in de hoekblokken en de deuromlijsting.

Van het voormalige St. Ursulaklooster, dat tussen de Kapellestraat en de Nieuwstraat was gelegen, is weinig bewaard gebleven buiten de hierboven genoemde Ursulakapel. Kapellestraat 20 en 22 (OD 231 en 232) zijn twee woningen, die lange tijd deel uitgemaakt hebben van het klooster. Dit geldt ook voor het negentiende-eeuwse gedeelte, dat aan de achterzijde van de St. Ursulakapel gebouwd is. Het poortje, dat zich tussen Kapellestraat 22 en 24 bevindt (OD 238), behoorde hoogst waarschijnlijk ook tot het klooster. Opmerkelijk is echter, dat op de uit 1840 daterende gevelsteen over een 'stadsgebouw' wordt gesproken.

4.6 UITVAARTCENTRA EN BEGRAAFPLAATSEN

Aan de Waardsedijk liggen tegenover elkaar de Nederlands-Hervormde en de Rooms-Katholieke begraafplaats van Oudewater (OD 514 en OD 515). Ze dateren respectievelijk uit de periode tussen 1875 en 1900 en tussen 1890 en 1910. Beide terreinen hebben een rechthoekige aanleg en zijn toegankelijk via een momumentaal toegangshek. De zandlopers op het hek van de Nederlands-Hervormde Begraafplaats verzinnebeelden de vergankelijkheid van het leven. Op de begraafplaats staat een bijzonder grafmonument, te weten het graf van de familie Peperkamp, dat eruit ziet als een klassiek tempeltje (OD 514A). Aan het einde van het hoofdpad van de Rooms-Katholieke begraafplaats staat een grote kapel in neo-romaanse stijl (OD 515A). Het is een centraalbouw in de vorm van een grieks kruis. Op de begraafplaats bevindt zich het graf van schrijver Herman de Man.

Aan de Hekendorpsebuurt ligt een kleine begraafplaats (Hekendorpsebuurt 115, OD 183). Aan de voorzijde van het

rechthoekige terein staat een dienstwoning, waarop twee plaquettes zjn aangebracht met de teksten 'Memento' 'Mori'. Het geheel dateert uit het laatste kwart van de negentiende eeuw.

Bijzonder is de voormalige zwerversbegraafplaats, gelegen tegenover Willekop 119 (OD 571). Het is een verhoogd in het land liggend rechthoekig terreintje, omgeven door wat bomen en een haagbeuk. Van graven zijn geen sporen meer te zien.

4.7 HANDELS- EN KANTOORGEBOUWEN EN GEBOUWEN VOOR TRANSPORT EN OPSLAG

De meest voorkomende handelsgebouwen zijn winkels. Meestal is de winkelfunctie gecombineerd met een woonfunctie en komen de gebouwen typologisch gezien overeen met de zogenaamde 'gevelpanden', die in paragrafaaf 4.11 worden besproken. In veel gevallen dateert de winkelfunctie niet uit de bouwtijd van het huis, hoewel daarover (met name bij de oude panden) weinig met zekerheid valt te zegggen. Van Markt Westzijde 1 (OD 332) weten we bijvoorbeeld wèl, dat het in 1888 werd gebouwd als woon-winkelpand. Enkele panden, die in verband met de winkelfunctie een volledig nieuwe voorgevel hebben gekregen zijn Markstraat 6 en 8 (OD 314 en OD 315), met voorgevels uit 1912. De top van Marktstraat 6 was aanvankelijk voorzien van een bord met de tekst 'rijwielen'. Wijdstraat 4-6 (OD 530) kreeg in 1914 de huidige gevel. Het jaartal stond aanvankelijk in een driehoekige topbekroning. In 1902 werd de oude voorgevel van Wijdstraat 19 (OD 541) vervangen door een rijk gedetailleerde Art-Nouveau-gevel. Eén van de weinige niet tot de gevelpanden behorende woon-winkelpanden is Diemerbroek 2 (OD 29), dat in 1927 werd gebouwd als banketbakkerij met woning.

Tot de handelsgebouwen kunnen ook waaggebouwen worden gerekend. Oudewater heeft er drie. Het bekendst is natuurlijk de stadswaag ofwel 'heksenwaag' (Leeuweringerstraat 2, OD 277). Oudewater was in heel Europa bekend om 't feit dat hier nooit een 'heks' te licht werd bevonden. Met een Oudewaters certificaat was men gevrijwaard van vervolging. De heksenwaag dateert in oorsprong uit 1595, maar is tussen 1938 en 1943 volledig gerestaureerd. Onder andere zijn toen de trapgevel en de houten onderpui aangebracht.

In verband met de zuivelproductie werd in Oudewater ook kaas verhandeld. Er staan nog twee voormalige kaaswagen in de binnenstad. De kaaswaag op de hoek van de Wijdstraat en de Visbrug (Wijdstraat 1, OD 528) is van negentiende-eeuwse oorsprong. Voorheen zaten er dubbele deuren in de voorgevel. Uit 1929 dateert de door G.W. van de Hoogen ontworpen kaaswaag aan het Gasplein, hoek Bonte Paardensteeg (OD 65). Er bevond zich tevens een café in het pand. Beide kaaswagen lagen dicht bij het water (respectievelijk de Linschoten en de Hollandse IJssel) in verband net de aanvoer.

Naast de kaaswagen, vinden we in de binnenstad diverse voormalige kaaspakhuizen, zoals het opvallend gedetailleerde, rond 1900 gebouwde Donkere Gaard 12/Rootstraat 1 (OD 261). Ook Donkere Gaard 17 (OD 55) en Nieuwstraat 8 (OD 344) zijn voormalige kaaspakhuizen. Noord IJsselkade 9 (OD 384), een

zeventiende-eeuws pand van een beurtschipper, heeft ook tijdelijk als zodanig dienst gedaan.

Voor Oudewater was de handel in hennep en de vervaardiging van touw van belang. Amsterdamseveer 1-2 (OD 1), gebouwd in 1876, is een voormalige hennepschuur van de familie Van der Lee, die woonde in het tegenover gelegen achttiende-eeuwse pand Kromme Haven 13 (OD 261). Later bouwden zij de touwfabriek aan de Hekendorperweg (OD 150). Drie voormalige hennepschuren staan aan de Biezenpoortstraat (OD 10), Biezenstraat (OD 11) en Reijersteeg (OD 434).

Enkele interessante pakhuizen zijn: Biezenwal 7 (OD 13), dat qua detaillering geheel aansluit bij het woonhuis nummer 5, de zeventiende-eeuwse panden Donkere Gaard 26 (OD 60) en Gasthuisteeg 4 (OD 69) en het met neo-classicistische elementen versierde Noord IJsselkade 2 (OD 380). Het in het buitengebied gelegen Willeskop 206 (OD 576) is gesticht door de 'Coöperatieve Vereniging Oudewater' en diende als pakhuis en distributiecentrum.

In de inventarisatie zijn vijf kantoorgebouwen opgenomen, die allemaal deel uitmaken van een bedrijf. Hekendorperweg 38 (OD 150A) is rond 1935 gebouwd als kantoor voor touwslagerij Van der Lee. Uit het eind van de negentiende eeuw dateert Westerwal 5 (OD 519), het woonhuis met kantoor van veevoederbedrijf Six. Six nam omstreeks 1975 de gebouwen van 'Brinker's Margarine' over, waaronder het uit 1937 daterende kantoorgebouw (Westerwal 24, OD 522C). Het ontwerp is van de Goudse architect L.J.M. Hoogendoorn. Even verderop aan de Westerwal staat de in 1947 tot kantoor verbouwde electriciteitscentrale van machinefabriek 'De Hollandsche IJssel' (Westerwal 30/OD 523A). Westsingel 9 (OD527) werd eind jaren veertig gebouwd als kantoortje bij houthandel Verheul.

4.8 GEBOUWEN VAN LIEFDADIGHEID, SOCIALE ZORG, GEZONDHEIDSZORG, WETENSCHAP EN CULTUUR

Broeckerstraat 20 (OD 27) wordt al sinds het begin van deze eeuw gebruikt door de Nederlands-Hervormde Gemeente, aanvankelijk als 'Oude Liedenhuis', nu als opvangcentrum. In 1949 werd aan de linkerzijde een aanbouw gemaakt in dezelfde stijl als het oorspronkelijk gebouw. Het uit 1887 daterende in neo-renaissance stijl gebouwde 'St. Franciscus gesticht' Kapellestraat 26 (OD 234) was een Rooms-Katholiek armenhuis, pensionaat en schoolgebouw. Er tegenover staat het 'St. Jacob Centrum' (Kapellestraat 17-19/OD 230), een Rooms-Katholiek ziekenhuis, dat door nonnen werd geleid. In het naastgelegen Kapellestraat 21 (OD 230A) bevonden zich onder andere een kapel en een refter. Beide panden zijn rond 1915 gebouwd.

Leeuweringerstraat 52 (OD 305) is de uit 1895 daterende woning voor het hoofd van de Rooms-Katholieke lagere school. Het erachter liggende schoolgebouw is enkele jaren geleden gesloopt. In de nog wel bestaande schoolgebouwen kunnen we een onderscheid maken tussen gebouwen die wel en die niet meer als zodanig in gebruik zijn. De voormalige Openbare Lagere School aan het Goejanverwelle (OD 90) werd, zoals reeds aan de orde was, al

vanaf 1880 als raadszaal gebruikt. Vóór het gebouw staat de voormalige woning van het schoolhoofd, Goejanverwelle 52 (OD 89), die evenals de school uit de eerste helft van de negentiende eeuw dateert.

Zoals vermeld is het sinds 1975 als gemeentehuis in gebruik zijnde 'St. Franciscus Gesticht' (Kapellestraat 26, OD 234) ook als school gebruikt. Eveneens aan de Kapellestraat staat de voormalige Openbare Lagere School (Kapellestraat 37-39, OD 236). Dit opvallende, in rode en gele baksteen opgetrokken gebouw werd in 1882 ontworpen door M.C. van Wijngaarden. Van de oorspronkelijke, ommuurde speelplaats is een gedeelte verdwenen in verband met een straatverbreding. Overigens verkeert het gebouw nog in oorspronkelijke staat. Het pand wordt gebruikt als woonhuis en verenigingsgebouw. Niet ver van deze school staat een tweede, eveneens Openbare Lagere School. Deze is in 1927 ontworpen door architect S.P. Berkhof. Net als de school aan de Kapellestraat wordt zij als verenigingsgebouw gebruikt. Aan de school is de voormalige woning voor het schoolhoofd vast gebouwd (Waardesedijk 221, OD 517A). De laatste van de niet meer als zodanig in gebruik zijnde scholen is Rootstraat 4 of 6 (resp. OD 454 en OD 455). Eén van deze zeventiende-eeuwse pandjes (vermoedelijk nummer 4) zou als Latijnse School hebben gefungeerd, waar de theoloog Arminius les zou hebben gehad.

Als laatste komen drie nog wel als school in gebruik zijnde gebouwen aan de orde. Nieuwstraat 9 en 11 (OD 345 en OD 345A) zijn twee schoolgebouwen, die onderdeel uitmaakten van het Ursulaklooster. Het oudste gedeelte, een rechthoekig bouwblok, werd tussen 1937 en 1939 gebouwd en is een voormalige kostschool. Links ernaast ligt aan een schoolplein een in Delftse-Schoolstijl gebouwde lagere school, in 1953 ontworpen door de architecten Van Oerle en J.J. Schrama. Ook op de zolder van dit gebouw bevonden zich slaapzalen voor kostkinderen. Papekopperstraatweg 11 (OD 419) in Papekop is een uit omstreeks 1910 daterende Openbare Lagere School, waarin tevens een woning voor het schoolhoofd was opgenomen. Het is nu een Christelijke Lagere school.

4.9 GEBOUWEN VOOR SPORT, RECREATIE, VERENIGING, VERGADERING EN HORECA

Het 'St. Anthoniuspatronaat' (Kapellestraat 1/OD 218) is in 1916 gebouwd als Rooms-Katholiek verenigingsgebouw. Lange Burgwal 104-106 (OD 274) dateert uit 1930. Het was een ontspanningslokaal met conciërgewoning, genaamd 'Oudewater Vooruit'.

Twee oude gebouwen met een horecafunctie zijn Markt W.Z. 7/Marktstraat 1 (OD 335) en Rodezand 48/Broeckerstraat 17 (OD 451 en 451A). Markt W.Z. 7 is een zeventiende-eeuws kofiehuis met aan de Markstraat een uitspanning. Rodezand 48 werd omstreeks 1900 gebouwd en onder andere versierd met een opschrift in Art-Nouveau typografie en zweepslagmotieven. De voormalige uitspanning ligt aan de Broeckerstraat.

4.10 KASTELEN, BUITENPLAATSEN, HISTORISCHE PARKEN EN TUINEN EN DAARBIJ BEHORENDE BIJGEBOUWEN EN OBJECTEN

Aan de Goudsestraatweg, bij nummer 65-57, staat in het weiland een restant van het Huis te Vliet (OD 128). Dit in kloostermoppen gemetselde muurfragment dateert uit de veertiende of vijftiende eeuw en is omgeven door het restant van een omgrachting.

4.11 WONINGEN EN WONINGBOUWCOMPLEXEN

Arbeiderswoning, 1 woonlaag
Dit type woning heeft één bouwlaag onder de kap, meestal een zadeldak. Doorgaans is er in de begane grond maar één kamer, waar je rechtstreeks via de voordeur binnenkomt. Op de zolder is er slaapruimte. Voorbeelden van dit woonhuistype zijn Broeckerstraat 1 (OD 23) en het blok Helletje 1-2-3 (OD 184), die achttiende-eeuws van oorsprong zijn. Rootstraat 23-25-27 (OD 460) is in de tweede helft van de negentiende eeuw gebouwd. In de gevelwand gelegen is het zeventiende-eeuwse Kapellestraat 12 (OD 226). Lange Burchwal 61a (OD 270) is tussen 1890 en 1910 gebouwd en versierd met neo-renaissance details. Uit het laatste kwart van de negentiende eeuw dateert het vrijstaande huisje Waardsedijk 21 (OD 499); dergelijke woningen worden ook wel 'daggelderswoningen' genoemd. Een vroeg twintigste-eeuws voorbeeld van zo'n daggelderswoning is Hekendorperweg 40 (OD 152). Een dubbele woning van dit type is Utrechtsestraatweg 36-38 (OD 485)

Arbeiderswoning, 1 1/2 woonlaag
Bij dit type werd extra woonruimte in de kap gecreëerd door middel van een mansardekap òf met behulp van een borstwering van 1/2 à 1 meter hoogte onder het zadeldak. Een enkele keer zien we een ander daktype. De huizen zijn merendeels gebouwd na de Woningwet (1901), toen er regels werden opgesteld voor de minimale afmetingen en voorzieningen van een woning.

Uit de eerste helft van de negentiende eeuw daterende voorbeelden van woningen met mansardekap, die ook wel burgerwoonhuizen worden genoemd, zijn Diemerbroek 5 (OD 31), Goejanverwelle 19 (OD 78), Goejanverwelle 23 (OD 80) en Hekendorperweg 41 (OD 153). Goejanverwelle 23 heeft rijk gedetailleerd siermetselwerk. Dubbele woningen zijn Brededijk 1-2, 3-4 en 5-6 (OD 20 en 21) door aannemer Blonk gebouwd tussen 1926 en 1929.

Woningen met borstwering en zadeldak zijn onder andere Diemerbroek 19 (OD 38), Diemerbroek 13-15 (OD 35) en Goudsestraatweg 36 (OD 113), dat in 1922 gebouwd is. De panden zijn versierd met gele banden en strekkenlagen.

In de binnenstad, aan de Lange Burchwal, zien we een grote hoeveelheid blokken arbeiderswoningen van anderhalve bouwlaag. Dit betreft zowel woningen met mansardekap, bijvoorbeeld Lange Burchwal 37-45 en 49-55/OD 265 en 267) als woningen onder zadeldak, zoals Lange Burchwal 10-40 (OD 262). Lange Burchwal 10-40 werd in 1916 in opdracht van de woningbouwvereniging Volkshuisvesting ontworpen door architect J. Etmans uit Haarlem. In de voorgevel zien we enkele puntgevels en eenvoudig

siermetselwerk. Heel bijzonder is het aan de noordwestkant van de Lange Burchwal gelegen complex woningen van anderhalve woonlaag onder schilddak (OD 276). Het werd in 1921-1922 in opdracht van de Stichting Departementale Woningbouw ontworpen door de bekende architect Jan Wils. De vensters waren destijds voorzien van een roedenverdeling.

Arbeiderswoning, 2 woonlagen
IJsselvere 25-29 en Utrechtsestraatweg 3-5-7 (OD 592 en 592A) zijn voorbeelden van blokken tweelaags arbeiderswoningen. Op de bouwtekening uit 1914 worden zij 'burgerwoonhuizen' genoemd.

Middenstandswoning
Middenstandswoningen zijn ruim opgezette woningen, die veel werden gebouwd in de jaren twintig en dertig. De meeste huizen hebben een begane grond (met grote kamer-en-suite en erker), een verdieping en een zolder. Kenmerkend is het gebruik van donkere baksteen, diep gelegen voegwerk en zwaar kozijnhout. Veel middenstandswoningen zijn gebouwd als dubbel woonhuis. Goede voorbeelden in de gemeente Oudewater zijn Goejanverwelle 29 (OD 82), Goudsestraatweg 64 (OD 120), Hoenkoopsebuurtweg 4 (OD 187), Kerkwetering 20 (OD 242), Molenstraat 12-14 (OD 338), Nieuwstraat 5-7 (OD 343), Lange Burchwal 57-59 (OD 268), Utrechtsestraateweg 6-8 (OD 472) en Utrechtsestraatweg 22-24 (OD 479) en Utrechtsestraatweg 26 (OD 481).

Gevelpand, diep huis, dwars huis en vierkant huis
Gevelpanden zijn woonhuizen (vaak gecombineerde winkel-woonhuizen) die aan elkaar geschakeld liggen in de gevelwand. Binnen de gevelpanden kunnen we een onderscheid maken tussen diepe huizen, dwarse huizen en vierkante huizen. Bij diepe huizen is de diepte groter dan de breedte en staat de nok van het dak haaks op de straat. Het merendeel van de panden in de Oudewaterse binnenstad, met name die van zeventiende-eeuwse of nog oudere oorsprong, behoort tot dit type. 'De Bonte Koe' (Wijdstraat 25, OD 547) is het oudste gedateerde huis van Oudewater. Het uit 1587 daterende pand heeft een unieke traptoren. Donkere Gaard 3 (OD 49) werd gebouwd in 1611 en voorzien van een fraaie onderpui met maskerkoppen en bewerkt deurkalf. Markt OZ 2 (OD 327) is een bijzonder rijk gedetailleerd pand uit 1646, dat als winterverblijf voor de heren Van Vliet diende. Markt OZ 14/ Gasthuissteeg 2 (OD 331) is het geboortehuis van de zeventiende-eeuwse theoloog Arminius. Kapellestraat 5 (OD 221) heeft een rijk bewerkte negentiende-eeuwse winkelpui. Korte Havenstraat 18 is gebouwd in neo-hollandse-renaissance stijl en heeft een tweetal gevelstenen met de jaartallen 1779 en 1896 (OD253). Lange Burchwal 61 (OD 269) is in 1929 gebouwd, met eenzelfde detailling als de vele vroeg zeventiende-eeuwse huizen in de binnenstad. Hetzelfde zien we bij Rode Zand 32 (OD 449), dat in 1938 werd gebouwd en zelfs op de lijst van Rijksmonumenten (dus van voor 1850 !) terecht kwam.

Kleinschaliger voorbeelden van diepe gevelpanden zijn Amsterdamseveer 2 en 4 (OD 2 en 3). Bijzonder zijn de diepe huizen met achterhuis, zoals Havenstraat 14 (OD 142) en Leeuweringerstraat 43 (OD299 en 299A).

Voornoemde panden zijn allemaal eenbeukig van opzet. Tweebeukige diepe huizen, gedekt met een haaks zakgotendak zijn Arminiusplein 11-13 (OD 7), Kapellestraat 28 (OD 235), Kromme Haven 4-5 (OD 259) en Leeuweringerstraat 39-41 (OD 297)

Dwarse huizen hebben een evenwijdig aan de weg gelegen dak en hun breedte is groter dan hun diepte. Uit de zeventiende eeuw dateren Donkere Gaard 18 (OD 56), Leeuweringerstraat 55-57-59 (OD 306) en het in hollands-maniëristische stijl gebouwde Zuiderkerkstraat 4/Wijdstraat 30 (OD 595). Donkere Gaard 23-25 (OD 59), Donkere Gaard 27-28 (OD61) en Havenstraat 1-3 (OD 129) zijn achttiende-eeuwse voorbeelden van dwarse gevelpanden. Een kleinschalig dwarshuis is Biezenwal 4 (OD 12)

Het derde in Oudewater voorkomende type gevelpand is het vierkante huis. Vierkante huizen worden doorgaans gedekt door een (afgeknot) schilddak; hun breedte en diepte is nagenoeg gelijk. Vaak is de indeling van de voorgevel symmetrisch. Mooie voorbeelden zijn Donkere Gaard 11 (OD 51) en Donkere Gaard 39 (OD 63), die beiden invloeden laten zien van de neo-classicistische bouwstijl. Havenstraat 18 (OD 146)) is een uit 1905 daterend vierkant huis, waarbij is ingespeeld op de ligging op de straathoek.

Vrijstaand diep en dwars huis

Aanaloog aan de gevelpanden onderscheiden we vrijstaande diepe en dwarse huizen. Vrijstaande dwarse huizen zijn Amsterdamseveer 12-13 (OD 4), Gasplein 1 (OD 64) en Goejanverwelle 27 (OD 81). Een klein vrijstaand dwars huis is Goudsestraatweg 31 (OD 110), met de aanbouw onder lessenaarsdak aan de achterzijde, die we ook terugvinden bij Goudsestraatweg 25-27 (OD 1070) en 44-46 (OD 115). Ze zijn vergelijkbaar met de arbeiderswoningen van anderhalve woonlaag onder zadeldak. Tot de vrijstaande diepe huizen kunnen we Goejanverwelle 21 (OD 79), Westerwal 11-13 (OD 521) en IJsselvere 12 (OD 588) rekenen.

Herenhuis

Herenhuizen zijn vergelijkbaar met de in de gevelwand gelegen vierkante huizen. We zien doorgaans twee bouwlagen onder een (afgeknot) schilddak en een symmetrische opbouw van de voorgevel, die vaak is voorzien van classicistische details. Een goed voorbeeld is Utrechtsestraatweg 4 (OD 471). Ook Oude Hekendorperweg 7 (OD 397) en Leeuweringerstraat 52 (OD 305) zouden we tot de herenhuizen kunnen rekenen.

Villa en landhuis

Vanaf het eind van de negentiende eeuw kwam de villa- en landhuisbouw op. Het gaat hier om vrijstaande huizen, waarbij de villa wordt gekenmerkt door verticaliteit met asymmetrische plattegronden en dakpartijen. Het landhuis heeft doorgaans een meer horizontale opbouw. Er zijn minder in- en uitspringende partijen, met name wat betreft het dak. Zowel bij villa's als landhuizen treffen we dubbele woonhuizen aan.

Enkele 'klassieke' villa's zijn Biezenwal 13 (OD 16), Goudse straatweg 4 (OD 101) en 22 (OD 104), de reeds genoemde Rooms-Katholieke pastorie Kapellestraat 13 (OD 227), Utrechtsestraatweg 18 (OD 476), Zuid Linschoterzandweg 74 (OD 618) en Zuid

Linschoterzandweg 81 (OD 621).

Landhuizen zijn Goudsestraatweg 23 (OD 105), Goudsestraatweg 54 (OD 117), Hekendorpsebuurt 26 (OD 165), Utrechtsestraatweg 29 (OD478) en Utrechtsestraatweg 33-35 (OD 484).

4.12 BOERDERIJEN

In de gemeente Oudewater bevindt zich een groot aantal boerderij-linten, die qua structuur reeds in de twaalfde eeuw zijn vastgelegd. Deze structuur is nog steeds zichtbaar bij onder andere het Diemerbroek, de Hekendorpsebuurt, de Hoenkoopsebuurtweg, de Noord- en Zuid- Linschoterkade, Papekopperdijk, Ruige Weide en de Waardsedijk. Hoewel van de oudste boerderijen niets bewaard is gebleven, kunnen we wel stellen dat een groot deel van de huidige boerderij-plaatsen reeds eeuwenlang als zodanig in gebruik is.

De boerderijen in Oudewater behoren allemaal tot het hallehuistype, dat weer onderverdeeld kan worden in een drietal subtypen. Verreweg het grootste aantal wordt gevormd door de langhuisboerderijen. Veel minder gangbaar zijn de dwarshuis- en krukhuisboerderijen.

Langhuisboerderij

Kenmerkend voor de langhuisboerderij is dat woon- en bedrijfsgedeelte in elkaars verlengde onder één kap liggen. In Oudewater zien we langhuisboerderijen uit de zeventiende tot en met de twintigste eeuw. Binnen de zeventiende-eeuwse boerderijen kunnen we een onderscheid maken tussen opvallend hoge en veel lagere gebouwen. Tot de eerste groep behoren Zuid-Linschoter-zandweg 30, 44 en 52 (OD 603, 609 en 612) en Ruige Weide 43 (OD468). Met uitzondering van de wit gepleisterde Zuid Linschoter- zandweg 52 zijn restanten van zeventiende-eeuwse ontlastingsbogen in de voorgevel zichtbaar. Voorbeelden van in oorsprong zeventiende-eeuwse boerderijen met een laag dak zijn Hoekoopsebuurtweg 27 (OD 195) en 87 (OD 215), Noord Linschoter-zandweg 6 (OD 360) en Noord Linschoterzandweg 24 (OD 367), Oude Weg 10 (OD 406), Zuid Linschoterzandweg 5 (OD 598), Zuid Linschoterzandweg 30 (OD 603) en Zuid Linschoterzandweg 41 (OD 608) en 44 (OD 609). Veel van de zeventiende-eeuwse details zijn echter verloren gegaan.

In Oudewater staan relatief weinig achttiende-eeuwse langhuisboerderijen. Vermoedelijk achttiende-eeuws zijn Hekendorpsebuurt 7 (OD 159), Noord Linschoterzandweg 59 (OD 397) en Oude Weg 8 (OD 405).

Tussen ongeveer 1800 en 1880 werden in Oudewater veel langhuisboerderijen gebouwd, die qua schaal vergelijkbaar zijn met de lage zeventiende-eeuwse typen. Bij een aantal is het bouwjaar in de muurankers aangegeven. Voorbeelden uit deze periode zijn: Diemerbroek 14 (OD 36) en 40 (OD 46), Goejanverwelle 11 (OD 74), Hekendorpsebuurt 81 (OD 178), Hoenkoopsebuurtweg 13 (OD 190) en 39 (OD 199), Noord Linschoterzandweg 23 (OD 366) en 52 (OD 612), Papekopperdijk 17 (OD 414), Papekopperstraaatweg 52 (OD 423) en Ruige Weide 35 (OD 465). Een aantal boerderijen is versierd met ingezwenkte

topgevels, zoals Goudsestraatweg 71-71 (OD 123), Hekendorperweg 42 (OD 154) en Noord Linschoterzandweg 45 (OD 374). De kern van Goudsestraatweg 71-73 is overigens zeventiende-eeuws.

Kenmerkend voor de jaren tachtig en negentig van de negentiende eeuw zijn de hoge, monumentale langhuisboerderijen met rijk gedetailleerde voorgevels. We zien veel bewerkte windveren, engelenvensters en fraaie deurpartijen. Diemerbroek 10 (OD 34), Goudsestraatweg 69 (OD 122) en 75 (OD125), Hekendorpsebuurt 57 (OD174), Hekendorpsebuurt 95 (OD 179), Hoenkoopsebuurtweg 75 (OD 211), Noord Linschoterzandweg 4 (OD 359), Willeskop 119 (OD 559) en Zuid Linschoterzandweg 47 (OD 610) zijn fraaie voorbeelden van dit type.

Aan het begin van de twintigste eeuw werden langhuisboerderijen gebouwd die qua schaal overeen stemmen met de laat-negentiende-eeuwse voorbeelden. De versieringen, zoals bijvoorbeeld gekleurde baksteenbanden, strekkenlagen en aanzet- en sluitstenen boven deuren en vensters zijn analoog aan de woonhuisbouw in deze tijd. Enkele voorbeelden zijn Hekendorpsebuurt 19 (OD 162), Hoenkoopsebuurtweg 41 (OD 200), Noord Linschoterzandweg 12-12a (OD 363) en Papekopperstaatweg 46 (OD 421). Bij Hekendorpsebuurt 9 (OD 160) zien we invloeden van de Art Nouveau.

Hoenkoopsebuurtweg 43 (OD 201), Oude Weg 5 (OD 404), Waardsedijk 43 (OD 506), Willeskop 97 (OD 554) en Zuid Linschoterzandweg 23 (OD 602) zijn de jongste langhuisboerderijen, die overeenkomst vertonen met de traditionele typen. Ze zijn gebouwd tussen 1920 en 1950. Het voorhuis van Hoenkoopsebuurtweg 7 (OD 188) blijkt uit 1951 te dateren. Kijken we echter naar de achterzijde van dit pand, dan treffen we een veel oudere houten achtergevel aan.

Een iets afwijkend type langhuisboerderij, is de boerderij waarbij het voor- en achterhuis wel in elkaars verlengde liggen, maar waarbij de nok van het achterhuis lager is dan die van het voorhuis. Ze komen in diverse periodes voor. Voorbeelden in Oudewater zijn Diemerbroek 36 (OD 43), Hoenkoopsebuurtweg 51 (OD 202), Noord Linschoterzandweg 1 (OD 358) en Willeskop 133 (OD 562).

Als laaste dienen nog enkele bijzondere boerderijen te worden vermeld, waaronder de twee stadsboerderijen Kromme Haven 11-12 (OD 260) en Leeuweringerstraat 35 (OD 295). Zelfs de schuren en hooibergen zijn hierbij nog aanwezig. Uniek is Goejanverwelle 33 (OD 86), een monumentale zeventiende-eeuwse boerderij met een tweebeukig voorhuis onder haaks zakgotendak. De voorgevel is versierd met hollands-maniëristische sierankers en een classicistische lijstgevel en deuromlijsting. De boerderij is ook historisch van belang vanwege de aanhouding van prinses Wilhelmina van Pruisen, die reeds aan het begin van dit hoofdstuk ter sprake kwam.

Dwarshuisboerderij

Bij de dwarshuisboerderij zien we, zoals de naam reeds aangeeft, dat de kap van het voorhuis haaks op die van het achterhuis staat. Dwarshuisboerderijen kunnen zowel een rechthoekige als een T-vormige plattegrond hebben. Ze werden vanaf de achttiende eeuw gebouwd.

De oudste dwarshuisboerderij in de gemeente Oudewater is Goejanverwelle 1-3 (OD 71). Dit fraai gelegen pand moet van achttiende-eeuwse oorsprong zijn. Hekendorpsebuurt 45 (OD170) en 95 (OD 180) dateren uit de eerste helft van de negentiende eeuw, evenals Papekopperdijk 13 (OD 412). Alle andere voorbeelden zijn jonger. Hekendorpsebuurt 15 (OD 161) is een rijk versierde dwarshuisboerderij uit 1885. Het wit gepleisterde Zuid Linschoter- zandweg 58 (OD 614) is gebouwd in 1879. Twee bijzondere boerderijen zijn Hekendorpsebuurt 75 (OD177), met een uniek blokvormig voorhuis in neo-classicistische stijl en Papekopperdijk 4 (OD 408), waar in het monumentale voorhuis neo-renaissance-invloeden te zien zijn. Hekendorpsebuurt 75 is gebouwd in het laatste kwart van de vorige eeuw, Papekopperdijk 4 omstreeks 1910. De twee jongste dwarshuisboerderijen zijn Noord Linschoterzandweg 21 (OD 365) 1925 en Ruige Weide 39 (OD 467), dat rond dezelfde tijd is ontstaan.

Krukhuisboerderij
De krukhuisboerderij is een langhuisboerderij, waarvan het voorhuis aan één zijde is uitgebouwd met een kaaskelder waarboven zich een opkamer bevindt. In de gemeente Oudewater zijn er slechts twee bewaard gebleven: Hekendorpsebuurt 21 (OD 163) en 67 (OD 175). Beiden zijn van zeventiende-eeuwse oorsprong.

Boerenwoning
Kenmerkend voor de boerenwoning is, dat deze wel specifiek voor een agrarische functie gebouwd is, maar min of meer los staat van de bijgebouwen. Een goed voorbeeld is Goudsestraatweg 72 (OD 124) uit 1924.

Bijgebouwen
Op het boerenerf treffen we naast de hoofdgebouwen diverse bijgebouwen aan. Veel voorkomend zijn schuren en hooibergen. Enkele fraaie schuren staan bij Goudsestraatweg 59-61-63 (OD 119A), Goudsestraatweg 71-73 (OD 123), Hekendorpsebuurt 33 (OD 167A) Hoenkoopsebuurtweg 13 (OD 190) en Oude Weg 10 (OD 406A). Oude hooibergen met rieten kap en houten roeden treffen we onder andere aan bij Hoenkoopsebuurtweg 25 (OD 194), Oude Weg 10 (OD 406) en Willeskop 200 (OD 575). Een combinatie van schuur en hooiberg is de zogenaamde 'schuurberg', die ook wel 'kaaiberg' wordt genoemd. Eén van de weinige bewaard gebleven schuurbergen in Oudewater staat op het erf van Oude Weg 10 (OD 406). Hooibergen en schuurbergen treffen we meestal direct achter de boerderij aan, zodat het hooi rechtstreeks aan het vee kan worden gevoerd.

Een bijzonder bijgebouw is het zomerhuis, dat soms gecombineerd wordt met een veestalling. Vrijstaande zomerhuizen zijn het uit 1873 daterende pandje naast Diemerbroek 44 (OD 48), Hekendorpsebuurt 69 (OD 176) en Noord Linschoterzandweg 27 (OD 369), dat bij Noord Linschoterzandweg 28 (OD 398) hoorde. Ook bij Noord Linschoterzandweg 50 (OD 376) en bij Ruige Weide 43 (OD 468A) staat een zomerhuis. Een combinatie van zomerhuis en veestalling is te zien bij Goejanverwelle 11 (OD 74) en Zuid Linschoterzandweg 41 (OD 608). Gebruikelijk was ook, dat in het achterhuis een kamer voor zomerbewoning werd afgescheiden. De

zomerkamer is herkenbaar aan het grote raam in het achterhuis, dat contrasteert met de kleine stalramen. Zo'n raam is te zien bij Goudsestraatweg 69 en 57 (OD 122 en 124), Hoenkoopsebuurtweg 13 (OD 190) en Zuid Linschoterzandweg 47 (OD 610) en 52 (OD 612).

Kenmerkend voor de traditionele veehouderij zijn de boenhuizen en boenhokken, waar de melkbussen werden schoongemaakt. Soms was er in het boenhuis een stookplaats gemaakt, voor de was of het koken van varkensvoer. Zowel zomer- als boenhuizen/ -hokken dreigen in hoog tempo te verdwijnen, omdat er geen gebruik meer van wordt gemaakt. Enkele voorbeelden van aangebouwde boenhuizen, die vanuit de boerderij zelf bereikbaar zijn, zien we bij Hoenkoopsebuurtweg 15 (OD 191), Noord Linschoterzandweg 45 (OD 374) en Papekopperstraatweg 46 (OD 421). Fraaie voorbeelden van losstaande of aan schuren vast gebouwde boenhokken staan bij Hekendorpsebuurt 33 (OD 167A), Hekendorpsebuurt 95 (OD 180), Hoenkoopsebuurtweg 83 (OD 213), Ruige Weide 43 (OD 468A), Willeskop 119 (OD 559) en Willeskop 127 (OD 561A). Een boenhok met stookplaats is te zien bij Noord Linschoterzandweg 1 (OD 358).

Bakhuizen zijn nauwelijks aangetroffen, met uitzondering van het los in het land staande bakhuis bij Noord Linschoterzandweg 57 (OD 378) en het bakhuis bij Goejanverwelle 33 (OD 86). Uniek is het theehuisje bij Goudsestraatweg 17 (OD 102A), een niet bepaald alledaags bijgebouw bij een boerderij.

De bruggetjes naar de boerenerven zijn aan het begin van dit hoofdstuk reeds genoemd. Verder dient aandacht te worden geschonken aan de groenvoorzieningen, die eveneens tot de oorspronkelijke erfindeling behoren. Daarbij valt te denken aan leilinden en boerentuinen. De oorspronkelijke boerentuinen bestaan meestal uit grind met enkele bloemperken.

4.13 BEDRIJVEN

Aan de Westerwal onstond aan het einde van de vorige eeuw een aantal bedrijven, die profiteerden van de directe ligging bij de stad en de Hollandse IJssel. Aan de zuidwestzijde van het terrein bevinden zich de gebouwen van Six veevoeders, voorheen graanmaalderij en olieslagerij Verloop. Direct aansluitend aan de noordzijde bevinden zich gebouwen van 'Brinker's Margarinefabrieken', die eveneeens door Six zijn overgenomen (totale fabriek Six: OD 522). Aan de noordwestzijde staan de gebouwen van machinefabriek 'De Jongh en Co.', later 'De Hollandsche IJssel' genaamd (OD 523) en stoomwasserij 'De Jongh & Co.' (OD 524). Interessant zijn de in de nieuwe silo's van Six opgenomen soldatenbarakken uit 1798 (OD 522B) en de fraai gedetailleerde gietijzeren deur- en vensterpartijen in de voormalige machinekamer, smederij en werkplaats (OD 522D). Het kantoor van Brinker's/Six (OD 522 C) is hiervoor reeds genoemd, hetgeen ook geldt voor het bijzondere kantoorgebouw (voormalige electriteitscentrale) van 'De Hollandsche IJssel' (OD 523A). 'De Hollandsche IJssel' heeft verder twee in eigen beheer opgetrokken, markant aan de IJssel gelegen fabriekshallen, opgebouwd uit een staalconstructie met grote raampartijen (OD 523 B en 523C). Ook de uit het eind van de negentiende eeuw daterende

portierswoning (OD 523F) en de loods, waar houten modellen van de machines werden gemaakt (OD523G) horen bij het complex. Vlakbij de woning en de loods staat de portierswoning van stoomwasserij de Jongh & Co., die uit dezelfde tijd als de portierswoning van 'De Hollandsche IJssel' dateert (OD 524B). De stoomwasserij zelf (OD 524A) is een uniek fabrieksgebouw uit 1872, dat in vrijwel oorspronkelijke staat verkeert, maar helaas erg vervallen is.

Enkele kleine bedrijfspanden in de binnenstad zijn de kuiperij met woonhuis aan de Marktstraat (Markstraat 23 en 25, OD 320-320A). De kuiperij dateert uit de tweede helft van de negentiende eeuw, het met neo-renaissance details versierde woonhuis is van iets jongere datum. De schilderswerkplaats Rodezand 14-16 (OD 444) heeft de huidige voorgevel in 1926 gekregen. Interessant zijn de op de hoek van de Visbrug en Havenstraat gelegen panden (Kort Havenstraat 1a, OD 244 en Visbrug 2, OD 495), die als sigarenfabriek hebben dienst gedaan. De panden moeten in oorsprong uit de zeventiende eeuw dateren. De voorgevels zijn respectievelijk in 1861 en 1847 veranderd in neo-classicistische stijl.

In het buitengebied van Oudewater staan onder andere de uit 1860 daterende timmermanswerkplaat Utrechtsestraatweg 60 (OD 492) en de metselaarswerkplaats Kerkwetering 19 (OD 241) uit 1937. Bijzonder is de voormalige mandenmakerij 'De Broedkorf' (Utrechtsestraatweg 44, OD 487), die tot 1985 als zodanig in gebruik was. Op zolder werd het teenhout opgeslagen.

Op de hoek van het Willeskop en de Damweg, staat een transformatorhuis (OD 570) onder overkragend schilddak. Ook de trafo aan het Arminiusplein (OD 8) in de binnenstad heeft een dergelijk dak. Apart is het in dezelfde stijl opgetrokken huisje met weegbrug, dat naast de trafo aan het Arminiusplein staat (OD 9). De drie gebouwtjes zijn tussen 1920 en 1940 gebouwd.

Van de oude nutsbedrijven resteert weinig. Zoals hierboven werd vermeld, was het huidige kantoor van machinefabriek 'De Hollandsche IJssel' (Westerwal 30/OD 523A) in oorsprong een electriciteitscentrale, die heel Oudewater van electriciteit had moeten gaan voorzien. Het in 1910 of 1911 gebouwde pand is echter in 1947 verbouwd tot kantoor. Verder is de directeurswoning van de gasfabriek bewaard gebeleven (Gasplein 1, OD 64). De woning dateert uit omstreeks 1900-1910. De gasfabriek werd in 1980 afgebroken.

5 INVENTARISATIE VAN BOUWKUNDIGE OBJECTEN

5.1. TOELICHTING

Per object zijn diverse gegevens vermeld, waaronder identificerende, historische en technische, alsmede een omschrijving, een categorie-indeling en een motivering waarom het object in de inventarisatie is opgenomen.

De motivering is verwoord volgens standaard-formuleringen. De erbij vermelde cijfers geven de mate aan waarin een en ander van belang is (aflopend van 1 tot 5, van zeer groot tot niet).

De indeling van de waarde in categorieën (aflopend van 1 tot 3) loopt in feite vooruit op de selectie-fase. Er is gekozen voor het reeds nu maken van zo 'n indeling om snel te kunnen inspelen op behoudskwesties en ter stimulering van een gemeentelijk monumentenbeleid.

De categorie-indeling is als volgt:
1: zeer waardevol op gemeentelijk niveau; van monumentale betekenis;
2: waardevol op gemeentelijk niveau; van beeldbepalende betekenis;
3: van enige waarde op gemeentelijk niveau; van beeldondersteunende betekenis.

Omtrent de zeldzaamheid van het object is nog geen uitspraak gedaan, wél omtrent de gaafheid. Met gaafheid is aangeduid in hoeverre een object zich nog in de originele toestand bevindt. De volgende onderverdeling is naar type gaafheid is gemaakt:
- gaafheid wat betreft de directe omgeving;
- gaafheid wat betreft de hoofdvorm;
- gaafheid wat betreft de detaillering.

Afkortingen
Inventar. = inventarisatie
Bijz. gebied = gebied met bijzondere waarden
Bouwk. staat = bouwkundige staat
Bouwj. = bouwjaar
Bouwj. verb. = datum verbouwing
Oorspronk. functie = oorspronkelijke functie
Vindplaats bouwtek. = vindplaats bouwtekeningen
Foto neg. nummer = fotonegatief nummer
GAOD = gemeentearchief Oudewater
GHK = archief van de voormalige gemeente Hoenkoop
WBL = Werkgroep Behoud Lopikerwaard
RdMZ = Rijksdienst voor de Monumentenzorg

Omschrijving
Over het algemeen spreken de omschrijvingen voor zich. Dit geldt ook voor de meeste afkortingen als 'beg. gr.' voor 'begane grond' en 'verd.' voor 'verdieping'. Indien geen aanduiding wordt gegeven van de indeling van de gevel, kan worden aangenomen dat

deze per verdieping van links naar rechts wordt beschreven. Horizontale geveldelen volgen na de beschrijving van elke bouwlaag. Bijvoorbeeld: 'In gevelwand, met nok haaks op straat gelegen tweelaags pand onder zadeldak. Voorgevel: beg.gr.: deur; venster; venster; venster met eronder kelderlicht; waterlijst; zolder: Palladiaans venster; bewerkte windveer met makelaar.' In deze omschrijving wordt eerst de situering en hoogte van de bouwmassa met dakvorm en nokrichting gegeven. Daarna komt de indeling van de voorgevel aan de orde: eerst de begane grond van links naar rechts, daarna de waterlijst, die de begane grond over de gehele breedte afsluit. Na de vensterindeling van de zolder volgt dan de gevelafsluiting in de vorm van een windveer.